

Nowy wósadnik

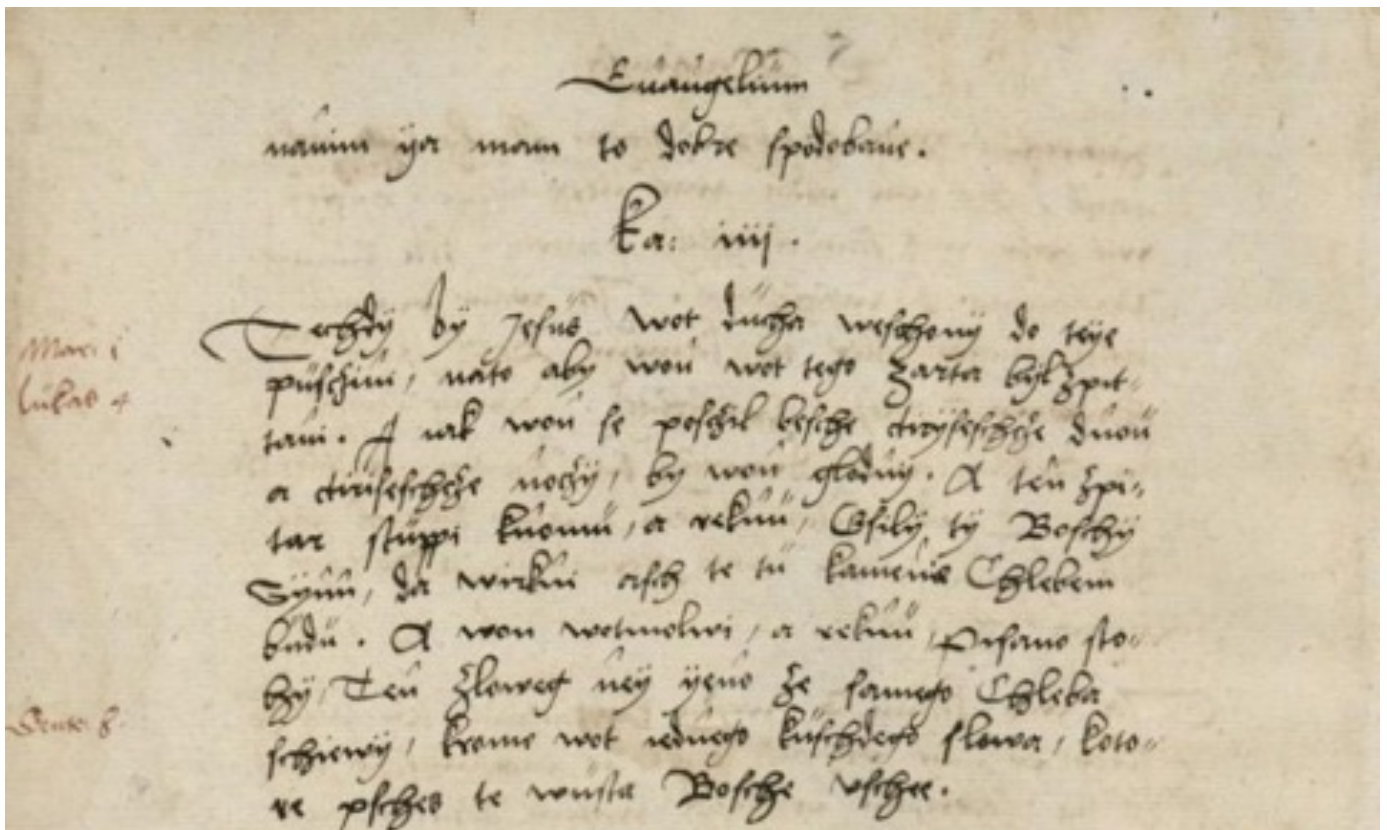
Serbske cerkwine powěšći za łužyske wósady

Wendisches Kirchenblatt

oktober 2016

Poczatku bilo to Slowo,
A to Slowo bylo podla Bogha,
a Bogh byl to Slowo,
to same bylo wot poczatku podla Bogha.
Schiczka weecz ie psches to same wuczynone,
a bes tego samego ney niczego wuczynone
to zcosch wuczynone ie.

(z rukopisa Nowego Testamenta Mikławuša Jakubice)

Bok Nowego Testamenta pśełożonego 1548
do dolnoserbskeje rěcy wót M. Jakubice

Předstřowo

Re-formacija

Christiana Piniekowa

Serby a swět swěše 500. wrošenicu reformacije, póstownje wót- abo hobnowjenja. Mjertyn Luther jo pšibił w oktobrje 1517 we Wytparku 95 tezow z kótarymiž jo kšěł dopominaš na kšescijańsku hucbu: Bóža gnada njetrjeba žednu cerkwju, žednogo bamža daniž wótpustka – wóna jo kuždemu wěrjecemu dana. Luther jo teologiski argumentěrował, wón jo zjawnje a licho hugronił, což jo jomu na hutšobu tłocyło. Pšez tegdy nejnowšu techniku knihyšišća su se tezy malsnje rozšyrjowali. Tež hustnje su se dalej dawali. Luther jo skobodnje a pó swójej wědobnosći jadnał: How stojm a njamgu hynac. Pšez jogo pšestajenje Biblije do nimšćiny jo dał Swětemu pismoju šyroku bazu statkowanja a pšikład za tamne rěcy. Priwilegěrowanym pak jo wzeł monopol wědy. Institucija cerkwje wšak jo kšěła swóju móc hobchowaš – Luthera su 1521 z cerkwje huchyšili a jogo pšiwisniki su byli heretikarje, to groni wótpadniki, disidenty. Koncil w Trienše (1545) jo wótpokazał hucbu protestantow, luži, kenž su zjawnje pominali wěcej sebjezagronitosći za swój dušyny pokoj. Demokratizěrowanje abo rozdwójenje cerkwje? Až do žinsajšnego njesměju se oficielnje hobželiš katolske a ewangelske kšescijany na zgromadnem Bóžem blidu – kaka teologiska šicofrenija, kaki nabóžny anachronizm, kake pódtlócowanje cłowjeskeje zgromadnosći, kaka lužeca absurdnosć pšed Bogom! Žinsa, w globalizěrujem se swěše, w swěše se pšez internet a handyje celo malsnje rozšyrjucych powěs-

ćow, w swěše swětowego turizma, sporta a swětowych medijow, w swěše wěcejrěcnosći by dejali teke huše zastupniki jednotliwych nabóžninow pšipóznaš: kužda nabóžnina jo regionalna a individualna forma pšihobrošenja k Bogu. Namóc, wójny, zanicměše drugeje nabóžniny abo drugego myslenja su rezultaty bžezbóžnosći.

Skobodne Serby w Dolnej Łužicy su se w dopšewrotowem casu (1987) pominali serbske namše. Su dejali pšewinuš dwójnu barieru: granicu w nimskej ewangelskej cerkwi a mroku ateizma komunistiskego statnego systema. Mjaztym jo se wjele tšojło: Lětnje organizěrujo w lěše 1988 załožona Kupka serbska namša něži 10 serbskich namšow, nachylnje wótměwaju se samo huknikojske namšy (2009–2014). Spěchowańske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t. se załožyjo (1994), ewangelske Serby w srježnej a Dolnej Łužicy pšidu pód jedno organizatoriske kšywo (załoženje EKBO 2004), wóni dostanu swóju Cerkwinu kazń (2005) a Serbsku pširadu, hudawa se nabóžna literatura, mjazy drugim liturgija (1991), tšoje spiwarske (2007, 2016) a perikopy (2011). Mamy Bóže słowo w rozgłosu RBB a cerkwiny bok w Nowem Casniku. Pšewjeduju se kursy serbšćiny za luži cerkwje (2013/14). Wót 2015 huchada Nowy wósadnik a Serby su w interneše pód kšywom EKBO prezentne. Wót 2016 płaši cerkwja ¼ serbskego dušepastyrkego městna. We wósadach pšiběra zajm za to serbske. Teke w Serbach mamy rozdžěle pó rěcy, nałogach a konfesiji. Wjelerakosć jo celo pó Bóžem pšiklaže. Aby se dopominali na swóje nabóžne kórjenje a swóje stawizny, aby se hopóznali serbske bratšy a sotšy we wěrje z ewangelskimi Serbami Dolneje Łužyce jo nastał toš ten wósebny zešywk – Bogu k cesći a Serbam k hužytkoju.

„Pšeto pódla Boga njejo žedno naglědanje teje paršony.“

Swět Serbow do reformacije

Werner Měškank

Wěda wó Serbach w casu mjazy pšiwzeším kšescijaństwa a reformaciju cerkwje jo pokorna. Srježowěk hobglědujo se cesto ako „šamny cas“. Weto hulicujuj snadne fakty krađu jasne wó šěžkem žywjenju pódejspjonego serbskego luda. Glědajucy na surowe a bėdne serbske stawizny jo mě sobuzaložař žěłoweje Kupki serbska namša a Spěchowańskego towaristwa za serbsku rěc w cerkwi z. t., hušy promšt Reinhardt Richter (1928–2004), něga gnuty gronił: „Jo že se Bogoju spódobało, až jo serbski lud zdžaržał, to móžoš sebje lěbda hynacej hujasniš!“¹

Wšykne ludy a luže su wót naroda rownógódne. W Nowem Testamenše cytamy: „Pšeto pódla Boga njejo žedno naglědanje teje paršony.“² Te, kenž su pód znamjenim kšice něga se do kraja Połobskich Słowjanow walili a wósud luda ředowali kaž hobsadniska móc, njejsu se měli pó tej saže Swětego pisma. Hyšći mjenjej su glědali na dožaržanje žaseš Bóžych kazni. Hokoło lěta 1170 jo nimski farař a chronist Helmold von Bosau (hokoło 1120 – pó 1177) do swójich knižtow „Chronica Slavorum“ kritiski zapisał: „Na wójnskich hupšawach pšešiwu tańskim Słowjanam njejo było žedno grono wó kšescijaństwe, ale jano wó pjenjzech.“³

Ze srježji 12. stolěša jo znaty pad, až su w Merseburgu slěpemu serbskemu pšosarjeju ražili, wón dežał se k hustrowjenju dotyknuš relikwije tegdy na swětego póhušonego kejžora Heinricha II. (973 abo 978–1024). Starc jo to

wótpokazał a gronił, až Heinrich II. jo był Nimc a njejo lužam ze serbskego roda nikula nic dobrego cynił. Gniw hušyny póznajo se z pšispomnješa chronista, až starc jo pšislušal ludoju Słowjanow, kenž su głupe a duchnje brašne.⁴ Hužywanje relikwijow, až su brali žěle abo cełe šěła zamřetych za zaměry wěry a politiki, jo se akle z reformaciju z protestantiskich cerkwjow zminuło.

Namócne wótpóranje swětnicow pšedkšescijańskeje wěry, kótarež słušaju sobu ku kórjenjam našeje kultury, jo se stało krađu dokońnje. Ako běchu Serby kšescijaństwo pšiwzeli, jo nimska kšescijańska hušyna z nimi dalej hobchadała kaž z mjenjejgódny. Nimski jurist a humanistiski hucony, Karl Gottlob von Anton (1751–1818), jo w l. 1783 raznje kritizěrował nimski wid na Serbow: „Wót pódwjacornych spisarjow stawiznow wóni se hopisuju na nejgroznjejšej stronje; jim su njezwěrne, mēnjate, grěšne, głupe, njekubłane, dowožne, padušne, njezmilne a tak dalej. Ale chto njewiži, až how powěda nabóžne gramstwo? Su-li byli njezwěrne, su-li byli mēnjate, tak su wóni to byli pšešiwu kšescijanam, kótarež jich dla jich wěry abo snaž jano, aby se jich krajiny pšiswójli, na nejgroznjejšu wašnju z nimi hobchadachu. Dawachu jim nejwěcej sromošarske mjenja. Až su jich psow pomjenili, jo znate [...] Serbow we Łužycy maju za kšajžojkskich a žłosniwe pšešiwu Nimcam. Cesto pomjeniju jich serbske krowykšadnarje. Ale teke jich gramotnosť, což kšěł skerjej pomjeniš njedowěru, cu zagranjaš. Napšešiwu wósobam, kótarež jich rěc rozměju, njejsu zdžaržne. Wóni derje wěže, až su wóni byli kněže toho kraja, kótaryž něto jich winiki, Nimce hobsejže; te pšešiwu nim hugbane surowosći znosuju se jim hyšći w njedawnem spomnješu.“⁵

Cešć Słowjanow ranjece pšedstajenja su južo

practicërowali chronisty wót 7. do 12. stolěša. Dokulaž njejo hušyna wjele procy nałożowala za duchne kubłanje jadnorego luda, su serbske kšesćijany dlujki cas byli pšiwëriwe a su hyšći dlujko hoplewali tatańske nałogi. Swětna a cerkwina hušnosć jo něga na Słowjanow glědała kaž na niše stwórjenja. W lěše 1671 jo wójwoda Georg Wilhelm von Celle (1624–1705) póstajl wizitaciju we wendlandskich amtach Dannenberg, Lüchow, Hitzacker, Wustrow a Scharnebeck. Hušy promšt Joachim Hildebrand jo ju pšewjadł a „wó žywjenju Słowjanow powšyknje“ pisał: „Kak njerodnje wóni se žywje pšez žeń. Jich nejwětše swětne wjasele jo žraś a žrěš. Ze žraśim a žrěšim wóni se narožiju, w žrašu a žrěšu wóni se kubłaju, žraše a žrěše jo wšo za nich, až wóni ze žraśim a žrěšim se w carnej zemi zakopuju. Skóncnje jo žraše a žrěše jich předne, jich slědne, jich nejžlěpše [...]“⁶ Difaměrowanje Serbow, póchadajuca z casa srježnego wěka, šěgnjo se samo až do pšibytnosći: Jo dawno hobznanjone, až su naše předowniki starosćiwje a cesnje ze starymi lužimi hobchadali. Weto, to som ze swójima hušy- ma słyšał, kolportěrujo se na pšikład w Hannoversem Wendlanže dalej, až su zabiwali swójich starješych ako njetřěbnych jězarjow, gaž su byli stare a chamne.

Mnichy, cerkwje a kloštarje njejsu jano nowu wěru pó kraju šyrili. Wó znatem kloštarju cisterciensarjow Chorin a benediktinskem kloštarju Nienburg jo dokumentěrowane, až buchu pjerwjejšne serbske sedlarje hugónjone a jich swójstwo nimskim a flamskim nowosedlarjam pšizěłone.⁷ W kloštarju Lehnin zgóniju hogleđarje – wót srježnego wěka až do žinsajšnego – až Serby su mordarje. Pó legenže su serbske rybarje w l. 1190 zabili přednego abta Sibolda. Mólowanje z 15. stolěša a propagandistiske

póglědnice z 20. stolěša šyrje to tšojenje dalej z wida pšidrogowanych Nimcow: “Hic iacet occisus prior abbas, cui paradus lure patet, slavica quem stravit gens inimica.”⁸ (How wót-pócywa teke předny zamordowany abt, kótaremuž paradiz z pšawom jo wótwórjony, kótaregož jo złosnje zmyslony słowjański lud zamordował.) Za zdašim pak bu tam zmanželona Serbowka znjecesćona. Z teje zawiny su rybarje wót mnichow pórucone hukupjeńske pjenjeze za abta wótpokazali.

Za to na pšikład w cerkwi sw. Cyriakusa w Gernrože se pšedstajijo huwołany markgroba Gero († 965) ako cesna a za nimske stawizny huznamna wósobina, lěcrownož jo njecesnje a złosnje dał zamordowaš na góscinu pšosonych tšizasća serbskich wjerchow. Pšed rowom Gera stoje stawnje fryšne struski. Take pšikłady stoje za njespšawne a typiske měrjenje ze wšakorakima měritkoma na njedobro Serbow.

Kulturna ministarka dr. Martina Münchowa jo dnja 28.10.2016 ako start reformaciskego lěta w Bramborskej groniła: „500 lět reformacija jo rowno tak wjelewarstwowy kulturno- a nabóžninsko-stawizniski tema, ako teke jaden, kótaryž sega do žinsajšnego casa a hobsejžuju wjeliku relewancu za teologiske a towaršnostne huwiše. We wšakorakich hustajeńcach a zarědowanjach hobglědujo se historiske huwiše reformacije w Bramborskej. Pódlu prezentacije tego kulturnego a duchnego derbstwa a póhušenja towaršnostno-teologiskich diskursow stupaju pšez jubilejowe lěto stare kloštarske a cerkwine twarjenja, dalšne historiski huznamne městna a atraktiwne muzeje do srježišća. Wót aktiwitow bužo Bramborska teke pši kulturnem turizmje profitěrowaš.”⁹

W kloštarju Lehnin pokažo se se w l. 2017 wósebna hustajeńca z titlom „Lubuj swójogo

blišego" a dalšna pšeglědka Towaristwa Paula Gerhardta z města Lubina. Lěc na to zabydnu, až ceła Bramborska jo něga była kraj Słowjanow, kótarymž jo se pšez stolěša njepšawda stała?

Charakteristiski za ceły pšedreformaciski cas su byli narodne, góspodarske a politiske pód-
tłocowanie serbskego luda. Wjelicna nuza, pód kótarejuž su naše předowniki tegdy se žywili, jo za nas njepšedstajobna. Snaž dajo se pširownaš z nejbědnějšymi w krajach „tšésego swěta“ žinsa. Slědujuce awtentiske pokazki z našych stawiznow daš kuždy sam pósužo.

W přednych nimskich pšawniskich knigłach, w „Sakskem glědałku“ (Sachspiegel), z pjera ryšarja Eike von Repgow hokoło l. 1220, jo se teke pšawo za pódejšpiony serbski kraj póstajilo. „Sakške glědałko“ pódajo w 24 hobrazkach rozrědowanie tegdejšeje towarišności: Ta zachopijo se z Bogom, bamžom a kejžorom, a nejniše styri su njelichy sakski bur, Serb, Serbowka a huwěžony Žyd. W „Sakskem glědałku“ nadežžomy procowanja hušności, serbske pšawa kazniski hobgranicowaš, mjazy drugim pšawo, pšed sudnistwom hužywaš serbsku rěc, lěcrownož jo se dało lužam pšawo na rodnu rěc ako jadnašku rěc pšed sudnistwom. Hušej togo su zapisali pšawniske rozdžěle a až „žeden Saks njedej póšerpješ husud Serba“.¹⁰

Wót 13. do 15. stolěša su nimske krajne groby a wjerchy hudawali zakaze rěcy, kenž su byli za „serbsku narodnosť dłymoko ranjece“, pišo nimski historikař Johann Ernst Huth w lěše 1829 w knigłach „Stawizny města Altenburga“.¹¹ Take zakaze serbskeje rěce su znate 1293 hokoło Bernburga pši dolnej Solawje, 1327 w Starogrože (Altenburgu), Cwikowje (Zwickau) a Lipsku (Leipzig). Ludoju maminu rěc zebraš, jo wšo druge nježli kšescijański statk, hobglědujemy-li teke rěc ako Bóžy dar. Ga ho-

wacej jo hužywanje mamineje rěcy pšoste cłowjeske pšawo.

Serbsko-nimski bratšojški reliefowy hobraz z Großbrenbacha

Chuzina jo namakała jano trošt we wěrje a nažeji na Bóžu pomoc. Teke how mamy znankstwo njesromnego husměšowanja dla narodności a rěcy: Cerkwja jsy Windehausen na pódpódnju Smólinow (Harz) jo až do lěta 1953 hobchowala zajmnu, hokoło lěta 1300 stwórjonu skulpturu z lipowego drjewa, kótaraž jo jadna z nejstaršych pietow na pódzajtšu Nimskeje. Wóna pšedstajijo z kšice wzetego zamrětego Jezusa na klinje Marije. Legenda hulicujo, až how bydlece Serby su se pšed njeju ku Bogoju módlili a nejhušego pšosyli „Pomogaj Bog!“ Nimske luže pak su dla togo na jich wołali „Po-

maiböcke". Dla njespěstawajućego ranjenja a husměšowanja bu statuwa skóńcnje rozbita. Serbski muzej w Chóšebuzu změjo w nowej hustajeńcy kopiju póstawy, kótaraž jo znankstwo za to stare serbske kšesćijańske póstrowjenje.

Zachował pak jo se teke serbsko-nimski bratšojski symbol z Großbrenbacha w Durinskej. Pši tamnej radnicowej piwnicy jo połreliefowy pšskowcowy hobraz ze 16. stolěša. Wón pokazujo swětlowosatego Nimca a carnowłosatego Serba. Wónej stej „pód jadnym kłobykom“ zjadnošoneju ako znamje za dobry poměr słowjańskego a nimskego žěla jsy.

Mjertynowa cerkwja w Módljeju stoj na městnje pjerwjejšnje serbskeje swětnice z pšedkšesćijańskego casa

Hynži jo se słowo „Wende“ hobglědowało ako cesć ranjece słowo, sy-li je napšesíwo Nimcoju hužywał: W lěše 1488 jo se we Wóseću (Oschatz) musało za jeje hužywanje płašís styri groše chłostanja, což jo tegdy było wjele pjenjez!¹²

W tom casu, to groni w lěše 1486, su w Brjazyńje w Błotach nam pó mjenju njeznate huměłce wejsnu cerkwju humólowali z kšasnymi freskami, kenž nam dawaju doglěd do myslenja a zacuwanja ludności: Tšach pšed Bóžej nje-gnadu jo wšedne žywjenje jadnorych luži pó-

stajował. Freska z nejstaršym nam znatym hobrazom serbskego dudaka a dalšna z gitaru grajucym nagim žowćom pak pokažotej, až žywjenje tegdy njejo było mimo wjaselenja.

Čtož jo był nimski, jo był napšesíwo Serbam priwilegěrowany. Narodne, politiske, nabóžninske a socialne póniženja su hugbali asimilaciski šišć. Kněžeca nimska mjeńšyna jo zamógła až do casa reformacije písamem cełu serbsku wětšynu zwenka Łužyce póněcom zgermanizěrowaš. Dupołnemu zginjenju Serbow jo nejskerjej zadorała dłužka píslišušnosť Łužyce k českej kronje až do lěta 1635. We Łužycy njejsu spóčetnje žedne řecne zakaze byli. Někotare města su samo měli za wětšy žěl serbskich hobydlarjow, resp. su pó naglědnych žělach serbske byli. Ale južo wót srježi 14. stolěša su rucnikarske cechy w někotarych městach hudawali tak pomjenjone „Wendenparagraphen“. Take su zakazali písšup Serbow do cechow a su jim znjemóžnili wšake bergarske pšawa. W lětoma 1405 a 1443 su na písšklad chóšebuske tkalce pominali „wěrne a małželske naroženje a nimski póchad“.¹³ Teke cechy krawcow, pjakarjow, šejcow, řeznikow a tkalcow w měsće su Serbow huzamknuli. Wót l. 1525 su chóšebuske cechy hustawki změnili a dowólili, až směju se žiši z małželstwa Nimca a Serbowki do tych styriřech cechow písšwzeš.

Pši wšom ma se na to pokazaš, až su jadnotliwe Serby w Górnej a Dolnej Łužycy južo do cerkwineje reformacije zamógli doť bědy, nuzy a njewědy hopušćiš. Znajomy mě hucone-go dolnołužyskego Serba Jana Raka (1457–1520) ze Žemrja (Sommerfeld, žinsa Lubsko w pólskem žělu Łužyce). Łatyński jo se pišał Johannes Rhagius Aestecampianus. Wón jo mjazy drugim na uniwersitach w Krakowje, Mainzu, Frankobrože n. O. a Lipsku huhucował. Za hu-

Serbski pšibogowy kamjeń w 1512 dotwarjonej cerkwi Běla Góra (Belgern) pši Łobju. M. Luther jo drje jen wižeł pši swójom hogněže w lěše 1522.

segujuće retoriske zamóžnosći jo jogo bamž Aleksander VI. pócesćił z titlom "poeta laureatus" (z ławrjeńcom kronowany basnik). K studentam serbskego profesora Raka jo słušał sławny humanistiski spisowašel Ulrich von Hutten (1488–1523). W zymjem l. 1513/14 jo se Rak procował wó reforměrowanje chóšebuskeje „schola latina et christiana” (łatyńska a kšescijańska šula).¹⁴ Mjazy lětoma 1517 a 1520 jo wón statkował we Wittenbergu a jo był znank tamnego reformaciskego gibanja a huski pšijašel huconego Philippa Melanchthona (1497–1560). Snaž jo teke wósobinski póznał Jana Brězana (Joannes Briesmann, 1488–1549), w Chóšebuzu rožonego Serba. Ten jo był pšija-

šel a dowěrnik Mjertyna Luthera (1483–1546), jo w l. 1522 ako předny protestantiski duchowny w Chóšebuzu ewangelski prjatkował a jo zrazom był předny ewangelski duchowny w Dolnej Łužycy, w Bramborskej a w Pšuskej.¹⁵

Politiske a góspodarske hobstojnosći su serbski lud w běgu stolěšow tłocyli wót wětšy-ny do mjeńšy, to groni do rěcneje mjeńšy-ny.¹⁶ Statysace Serbow su jabeř pódtłocowanja wótchyšili z wótnaroženim. Na tom njejo cerkwina reformacija sama nejžpjerwej wjele změniła. Ale wóna jo nanejmnjej póstarcyła změny w tegdejšej towarišnosći, jo wótwóriła drogu k hutwórnjenju serbskeju pisneju rěcowu a serbskego pismojstwa a k nastašu warstwy kubłanych a narodnje wědobnych Serbow. Reformacija njejo Serbam pšijnjaša daniž lichotu daniž rownopšawnosć, ale jo hunjaša nanejmnjej předny stopjeń narodnego sebjewědobnja. Nimski jurist, historikař a nosař řěda Serbskeje krony (Hausorden der Wendischen Krone) mecklenburgskich wjelikowójwodow Wilhelm Gottlieb Beyer (1801–1881) jo Połobskich Słowjanow měł za rownogódných krajanow a jo w l. 1848 pisał: „Wót casa Karla Wjelikego su se pósoły religije a lubosći našym Słowjanam jano zjawili ako pšedstraže winikojskich wójnstwow, a za nich jo kšescijaństwo wěrnje se rownało ze šklobojstwom.”¹⁷ Žinsa w Nimskej sama se rozmějuca rownopšawnosć njejo Serbam pšipadnuła ako dar, ale jo hudobyše, ku kótaremuž jo reformacija swój póžěl pšinosowała.

¹„Es muss Gott gefallen haben, die Wenden zu erhalten, anders kann man es kaum erklären.“ Pó swójskem dožywjenju, pó l. 1994.

²Romarje 2, 11.

³Auf den Feldzügen gegen die heidnischen Wenden „war keine Rede von Christentum, sondern nur vom Gelde“. Chronist Helmold von Bosau: Chronica Slavorum,

hokoło I. 1170, Helmold I/68. Cit. pó: Joachim Herrmann et al.: Die Slawen in Deutschland, Barliń, 1985, s. 388.

⁴Geschichte der Sorben, zw. 1, Budyšyn, 1977, s. 144.

⁵„Von den abendländischen Geschichtsschreibern werden sie auf der häßlichsten Seite geschildert; ihnen sind sie untreu, unbeständig, lasterhaft, dumm, ungelehrig, verwegen, diebisch, unbarmherzig und so fort. Aber wer sieht nicht, daß hier der Religionshaß redet? Waren sie untreu, waren sie unbeständig, so waren sie es gegen Christen, die sie um ihrer Religion willen oder vielleicht nur, um ihre Länder in Besitz zu nehmen, auf die schrecklichste Art behandelten. Man gab ihnen die schimpflichsten Namen. Daß man sie Hunde nannte, ist bekannt [...] Die Serben in der Lausitz hält man für tückisch und boshaft gegen die Deutschen. Oft werden sie wendische Kuhdiebe genannt. Allein auch ihre Tücke, die ich lieber Mißtrauen nennen wollte, entschuldige ich. Gegen Personen, die ihre Sprache verstehen, sind sie nicht zurückhaltend. Sie wissen zu gut, daß sie die Herren des Landes waren, das jetzt ihre Feinde, die Deutschen besitzen; die gegen sie verübten Grausamkeiten schweben ihnen noch im frischen Gedächtnis [...]“. Karl Gottlob von Anton, Lipsk 1783, w: Meine Landsleute. Die Sorben und die Lausitz im Zeugnis deutscher Zeitgenossen“, Budyšyn 1984, s. 92.

⁶„Wie liederlich sie in den Tag hineinleben. Ihre größte Weltlüst ist freßen und sauffen. Mit freßen und sauffen werden sie gebohren, in freßen und sauffen werden sie erzogen, freßen und sauffen ist ihr alles all, biß sie mit freßen und sauffen in der schwartzen Erde verscharret werden. Endlich ist freßen und sauffen ihr erstes, ihr letztes, ihr aller bestes [...]“. Hušy promšt Joachim Hildebrand, 1671, „Von der Wenden Leben ins gemein“, citěrowane pó: Reinhold Olesch: „Zum Dravänopolabischen im Hannoverschen Wendland“ w: Wendland und Altmark in historischer und sprachwissenschaftlicher Sicht, hudał: Roderich Schmidt, Verlag Nordostdeutsches Kulturwerk, Lüneburg, 1992, s. 98.

⁷Joachim Herrmann et al.: Die Slawen in Deutschland, Barliń, 1985, s. 412.

⁸„Hier ruht auch der erste, gemordete Abt, dem das Paradies mit Recht offensteht, den das feindselig gesinnte Slawenvolk ermordet hat.“ Cit. pó Theodor Fontane: Wanderungen durch die Mark Brandenburg, 1. zwězk, 1880, kapitel 188, Barliń, 1998.

⁹„500 Jahre Reformation ist sowohl ein vielschichtiges kultur- und religionsgeschichtliches Thema, als auch ei-

nes, das in die heutige Zeit hineinwirkt und eine hohe Relevanz für die theologische und gesellschaftliche Entwicklung besitzt. In mehreren Ausstellungen und Veranstaltungen wird die historische Entwicklung der Reformation in Brandenburg in den Blick genommen. Neben der Präsentation dieses kulturellen und geistigen Erbes und der Beförderung gesellschaftlich-theologischer Diskurse werden durch das Jubiläumsjahr alte Kloster- und Kirchenanlagen, weitere historisch bedeutsame Orte und attraktive Museen in den Blickpunkt gerückt. Von den Aktivitäten wird Brandenburg auch beim Kulturtourismus profitieren.“ Bramborska ministarka Martina Münch, cit. pó oficialnej informaciji prasowego wótrěda MWFK w Pódstupimje, pšipóšłanej Serbskemu muzejoju dnja 28.10.2016.

¹⁰„Kein Sachse möge das Urteil eines Wenden erleiden.“ Geschichte der Sorben, zw. 1, Budyšyn, 1977, s. 144.

¹¹„die wendische Nationalität tief verletzende“ (Sprachverbote). Johann Ernst Huth: Geschichte der Stadt Altenburg, Altenburg 1829, s. 164. Cit. pó: Geschichte der Sorben, zw. 1, Budyšyn, 1977, s. 145.

¹²Geschichte der Sorben, zw. 1, Budyšyn, 1977, s. 145.

¹³„ehrliche und eheliche Geburt und deutsche Herkunft“ w: Cottbus. In der Stadtchronik geblättert, Chóšebuz, 1993, s. 21.

¹⁴Geschichte der Stadt Cottbus, Chóšebuz 1994, s. 37.

¹⁵Geschichte der Stadt Cottbus, Chóšebuz 1994, s. 39.

¹⁶Serbska ludnosć hokoło Chóšebuzu wšak jo až do kónca 2. swětoweje wójny twóriła ludowu wěšynu. W lěse 1843 su Serby w hokrejsu Chóšebuzu hucynili 71 % a w hokrejsu Grodk 64 % ludnosći! glej: Peter Kunze: Die Sorben/Wenden in der Niederlausitz, Budyšyn, 2000, s. 38.

¹⁷Wilhelm Gottlieb Beyer, 1848: „Seit Karls des Großen Zeit waren die Apostel der Religion und der Liebe unseren Slawen nur als Vorposten der feindlichen Heere erschienen, und für sie war das Christentum in der Tat gleichbedeutend mit Sklaverei.“ Cit. pó: Joachim Herrmann et al.: Die Slawen in Deutschland, Barliń, 1985, s. 323.

Albinus Mollerus z Tšupca

Doris Teichmannowa

Wót doby lutherskeje reformacije njesluššašo wěcej dolnoserbščina do jano wustnje traděrowanych rěcow. W 16. stolěšu stej nastalej skóro rownocasnje dwa serbskeje rukopisa: Jakubico-wy Nowy Testament a „Ten psalter w serbskej rěcy“ – znaty pód mjenim „Wolfenbüttelski psalter“. Prědne šišćane knigły w serbskej rěcy su teke nastali w reformaciskem stolěšu. Nimska pisna rěc běšo direktny wuslědk reformacije a jeje nowego jednotnego šulskego systema. Nic jano za nimsku ludnosć běšo ewangelska literatura wažne žrědło za wuwiše rěcy. Teke w serbskich familijach jo była toś ta literatura – Nowy Testament, Mały katechismus a spiwarske – cesto ta jadnučka cytanka a ako taka w cesći žaržana a wótkazana. Ta nabóžna literatura běšo za Serbow rownocasnje wažny słup pší zdžaržanju wobgrozoneje mašernej rěcy. Rozdžel mjazy nimskeju a serbskeju ewangelskeju literaturu běšo, až pšez dlujki cas šišć literatury w serbskej rěcy njejo móžny był. Snadne wuwiše serbskich šišćow jo se zachopiło akle na zachopjeńku 18. stolěša – 200 lět pó pšezměru wobšyrnem šišću nimskich nabóžnych spisow. Wětšy žěl našych starych serbskich spisow jo rěcnje pšeslěžony. Wósebnje kjarližowe zběrki su wažne znanki serbskeje duchneje kultury a jeje wuwiša. Z wuzbadanim tych žrědłow stojmy na samem zachopjeńku. Wó našych rukopisnych a šišćanych spiwarskich mamy dotychměst jano gropny pšeglěd, ale njewěmy, kake a kak wjele kjarližow a kjarližowych wariantow scełego mamy, resp. smy měli.

Awtor přědnych serbskich šišćow

Albin Moller jo se narožil we Tšupcu wokolo lěta 1541. W lěše 1559 jo se zapisał Andreas Mollerus Kalowensis do matrikle uniwersity Viadriny we Frankfurše nad Odru. W Kalawje jo nejskerjej chójžil na šulu. We Frankfurše jo Moller studěrował w šyrokem krejzu serbskich mło-

dostnych; wót 42 zapisanych młodostnych běchu 11 z Chósebuza, 7 z Lubina, 3 z Kalawy, 3 z Lubnjowa a 3 z Luboraza. Student Georg Schwarm ze Złego Komorowa jo tegdy pšewjadł rěcne zwucowanja ako pšigótowanje studentow na jich pózdžejšy fararski amt w serbskich wósadach. We Wittenbergu, žož zložyjo w l. 1665 magisterski eksamen, zapisa se Moller ako Straupicensis. Pó magisterskem eksamenje jo Moller žětał ako farań we Wjelikej Hrabowce pla Schwepnitza. Ewangelska teologija a astronomija Mollera nejwěcej zajmowaštej.

Južo wót l. 1569 sem jo Moller publicěrował astronomiske žěła. Prědne zdžaržane žěło Mollera „Prognosticon Astrologicum. Auff die Vier Zeiten und andere Bedeutung der Planeten und Sternen zum ersten auff das Jahr 1573. darnach aber auff das 1574. Jahr nach Christi Geburt“ jo było šíščane w l. 1572 pla Hansa Wolraba w Budyšynje. Wót l. 1573 jo Moller zasej žywy był w swójom rodnem Tšupcu. Swójo druge žěło jo teke šíšćaš dał pla Wolraba w Budyšynje: „Ein Ewigwrender Kirchen Calender wie man den Sontags Buchstaben, die zeit zwischen dem Christage vnd Fastnacht gründtlichen erfinden möge. Auch ein Wendisches Gesangbuch, darinnen auff die Hohe Fest die Introitus, Kyrie, & præfationes, in Lateinischer vnd Wendischer Sprache vnd die Geistliche Lieder auch etliche Psalmen Reimweise begriffen neben den Gebetlein. Auch der kleine Catechismus mit dem Tauff und Träuwbüchlein Wendisch vertiret“¹. Zajmne jo, až „Ewigwrender Kirchen Calender“ stoj na přednem měšće pód titelom „cultor astronomiae“, za tym „pastor ecclesiae Christi“, ale akle na samem kóncu pšedgrona se pomjenijo: „M. Albinus Mollerus Straupicensis, vnd Pastor daselbst“. W pšedgronje chwali Moller pšawu wěru krajnego fojta Dolneje Łužyce von Lobkowitz a naspomnjejo teke „Vermanung“ (dopominanje) Łukojskego promšta Wolfganga Hoberga a drugich, aby wón publicěrował te knigły. Do tych luži jo nejskerjej teke słušał Kalawski promšt, mag. Johann Agricola z Grodka, kenž ze swójjimi kolegami „öffters freundliche Conventus gehalten“². Pisanje takich knigłow w serbskej rěcy běšo wurědny a rownocasnje wjelicny statk. Za fararjow a cerkwjeńcow myslone knigły su wopšimjeli pórěd a wótběg gódownych, jatšownych a drugich namšow, ritus du-

ljenja, wěrowanja a katechetisku wucbu. (Jadnučkemu zdžaržanemu eksemplaroju knigłow felujo naspomnjety „Ewigwrender Kirchen Calender“ a teke někotare dalšne boki.) Ako žřědło za kompilaciju spiwarskich póda Moller „D. Mart. Lut. Gesangbuch“. Spiwarske Mollera wótblyšćuju pšechod wót katolskego ritusa k ewangelskemu namšarskemu rědoju. Moller jo wšo zeserbšćił a pód łatyński tekst stajił. Kjarliže Mollerowych spiwarskich su byli pšeožki nimskich pšed- a póreformaciskich spiwow. Někotare kjarliže se rozeznawaju wót nimskich pšedłogow: kjarliž „O Gottvater in Ewigkeit“ – „Bog Wóšc we tom nimjerstwu“ ma w nimskej wersiji tši werše, Moller pak jo basnił kjarliž z 22 štuckami. Pla psalmowych kjarližow jo Moller slědował nowej ewangelskej tradiciji psalmowego spiwa. Někotare psalmowe kjarliže jo Moller sam basnił, ale hynac ako w nimskich spiwach njejo wón wopšimješe psalma basniski pšezěłał, ale psalm werš pó weršu zrymował. Mollerowe psalmowe spiwy su pótakem rane pšeožki nimskego psaltarja Luthera a jano něži dwa lětžasetka młodše nježli Wolfenbüttelski psalter z połojcy 16. stolěša. Wětšyna kjarližow w Mollerowych spiwarskich jo južo eksistěrowała w serbskej rěcy, ale w njejadnakich wersijach. Wó swójom hymnologiskem žěle Moller groni, až jo „aus betrachtunge hoher not, die Geistliche Lieder ... sampt etlichen Psalmen des Königs David ... in Wendische Sprache reimweise vertiret/oder verdolmetzschet“. Za mójjim zdašim jo Moller teke kjarližowe teksty Simona Gasta pšezěłał. Pšebasnjonym kjarližam da Moller rownocasnje lěpšu basnisku formu, lěcrownož w rytmusu a rymje njejo dojspił jadnakosc z nimskimi pšedłogami. Cesto jo wón wubrał hynakšy rymowy šema ako su měli te nimske pšedłogi; wósebnje cesto wustupujo pla

Mollera šema aa bb abo ab ab. Tšupc běšo we fararskem casu Mollera južo w pėtej generaciji wobsejženstwo familije „von Dohna, Burggrafen von Königsbrück“. Wót l. 1578 wjas jo słušała Schulenburgam. Swóju w l. 1586 w Drježdžanach šíščanu antikalvinistisku publikaciju „Etliche nützliche vnd glaubwürdige Coniecturen, Vermutungen, das der liebe Jüngstetag, das letzte Gericht der Welt, nahe ist, Sampt einer getrewen und nötigen Warnung, dabey die einschleichenden Calvinisten zu erkennen seind“ pósći Moller Reichardoju von der Schulenburg auf Lübbenau, „auch Herr auff Straupitz“ „mit der Bitte, er wolle sie von ihm, dem vnterdrucktem Man, so der Geburt von Straupitz ist, ... günstig aufnehmen.“ Johann Gottfried Ohnefalsch Richter pišo „Ob es wahr, was man vorgiebet, daß er [Moller] in der Schluß-Rede seines Gesang und Gebethbuches aufs Ministerium in L. (sie Hohe Priester und Pharisäer nennend) loßziehet, will ich nicht ausmachen.“³. Zawěsće jo Moller měł kontrowerse a rozestajenja z cerkwinskeju wušnosću dla kalwinistiskich tendencow někotarych jich zastupnikow, howac njeby dejał ako „pastor in exilio“ žywy byś. W skóro samskem casu a pó jano 5lětnem statkowanju jo spuščil promšt D. Johann Schütz-Sagittarius Lubin. Tak samo ako Moller jo wón wótse polemizěrował pšešiwu kalwinistiskej cerkwi. Na město Schütza-Sagittariusu stupi za styri lěta M. Johann Agricola, pótom spuščil Lubin, dokulaž von Lobkowitz w l. 1579 „sein Hoflager nach Spremberg transferirte“. Agricola jo pšewzeł w swójom rodnem měsće wakantne město promšta, tak běšo „mithin seinem Patrono als ein Hof-Prediger und Leib-Medicus [!] näher.“⁴. Do amta promšta w Lubinje jo pšišel pšeznanjony kalwinist M. Samuel Jauch ze Šlazyńskeje.

Farář w eksilu

Pó tšupcańskem casu běšo žywjenje Mollera wójowanje wó pšežywjenje. Friedrich Gerhardt pišo, až šolta města Weissenfelsa „von einem Albinus Müller die Dedikation seines astronomischen Kalenders annimmt und ihn mit 1 fl. honoriert“. Nejskerjej jo se Moller w tom casu wóženił, dokulaž Gerhardt pišo: „Gern läßt er sich zur Hochzeit laden und spendet aus dem Stadtsäckel das Hochzeitspräsent.“⁵. Codex diplomaticus Brandenburgensis póda, až dosta w l. 1579 „ein ausgewanderter Prediger, Magister Albinus Möller aus Straupitz 1 Thlr“ wót města Neuruppin, „weil er dem Rathe mancherlei Art seiner Kalender und Praktiken zugeschickt“. Moller, kenž tencas jo žywy był we Wjelikich Dobrynjach, wuda w l. 1580 „Bedeutung des newen Cometen, so in diesem 1580. Jar den 11. Octobris, vmb 9. Vhr auff den abend allhier zu erst ersehen vnd beschrieben“. Swój spis pósći Mollerus „Herrn Cuntz von Löben zu Byle“. Z „Byle“ běšo měnjona wjaska Běła, kótarejež mě se w grodkojskej nimšćinje hyšći žinsa Biele wugronijo. Wjaska słušašo z Bukowkom a dalšnymi jsami geografiskego tširoga Grodk, Chóšebuz a Drjowk kněžkam von Löben. Cuntz von Löben jo wobsejžel teke žel wjaski Gižkojce (Geisendorf) w bliskosći Stareje Darbnje. Na zachopjeńku 1580ych lět jo Moller pšešěgnuł do togo města. Tam jo bydlił ze swójeju familiju we wjažy cerkweńca. Teke w Starej Darbni Moller cesto njejo wěžel, kak zažarbowaš swóju rosćecu familiju. W přednem zdžaržanem lisće na Thurneyssera wót 04.03.1583 Moller pišo: „Dem Herrn kan Jch auch nicht verhalten wie das mein armes Weyb (mitt gonst) in Wochen in puerperi gelegen, vnd mitt meinen

kindern nichts zuuerzieren hatt.“ Wšedny klěb za swóju familiju jo Albin Moller zaslužyl z pisanim pratyjow z astronomiskimi woblicenjami, z kótarychž jo wótwołil pšichodne wjedrowe a druge tšojenja, teke wósudy luži a krajow. Toś te pratyje z horoskopami a wužytnymi pokazkami za burske žywenje su byli tencas woblubowane a požedane.

Astronomus ac medicus

W Mollerowem žěle wó nowem komeše z l. 1580 stoj w pósćenju za „Cuntza von Löben zu Byle ... Dediciret Durch M. Albinum Mollerum ... Astronomum et Medicum“. W pratyjoma z l. 1589 a 1591 pišo Moller wó sebje „Ecclesiastus et astronomus, „der Artzney geflissen“. Moller njejo był jadnučki, kenž jo se pomjenjował astronomus & medicus. W srježowěku běšo grono: „Non est medicus qui astronomiam ignorat.“ Česko–nimski rukopis njeznatego gójca ze zachopjeńka 17. stolěša zachopi ze słowami: „Kdo chce Beytij dobrym doktorem, Musy biti dobrym Astronomem, Tak aby znal a wiediel a vmiel, Poznat gednecho každecho, Czlowieka, gecho Complexi Naturalnj“⁶. Nimski wucony David Herlitz, w starstwje Mollera, jo był znaty gójc, astronom, historikař a basnikař. Herlitz běšo promowěrowany medicinař, Moller zawěšće nic, teke nic Johannes Choinanus, wó kótaremž Traugott Tzschirner pišo, až nejpjerwej jo statkował ako domacny gójc⁷. „Die grosse Practica Astrologica“ Mollera z l. 1596 wopšimjejo „Zehen Regeln das Blut zu judici- ren“. Na kóncu swójich wuwježenjow jo rymował Moller hyšći werše, kak ma čłowjek w tyže- nju pó pušćenju žyły žywy byś. W drugej pratyji póda Moller „Vier nützliche Regeln von dem Schrefen vnd Aderlassen“. Južo sławny romski

medicinař Galenus (129–200) jo wužětał pšawidła, kak wjele kšwě jo móžna wótebraś čłowjekuju pó aspektom starstwa a strowotnego stawa a teke wótwisnje wót wjedra a lětnego casa. Toś te medicinske póznaša jo Moller wu- jasnił w někotarych spisach. Pušćenje žyły běšo južo w srježowěku znata medicinska metoda, bazěrujuca na starej „Viersäftelehre“, wucbjje wó styrich měžgach čłowjeka – kšej, žoły žoć, carny žoć a sliny. Pó jich dokradnem pšepytowanju su se stajili diagnoze wó strowot- nem stawje chórego. Teke toś tu medicinsku proceduru wopisa Moller. Wušej tego se wón zaběrašo z pšepytowanim mokša a póda diag- noze pó wuglěže mokšowych probow. Moller njeby to wšo wopisowaś mógał bžez dokrad- nych medicinskich znajobnosćow.

Kontakty z Keplerom

W archiwaliach kejžorskego dwóra w Praze (Dokumenta Rudolphina) se píšpomnjejo na kóncu dokumenta wót 2. sept. 1591 „Mollerus Albinus pro Imp[re]ssorio auff neue Cale[n]d[er] vnd prognostica“, až běšo pšosba „Abgeschlagen“. Akle pó l. 1602 su se Mollerowe žěla publicerowali w Praze. Nejskerjej su to zmóžnili kontakty z Keplerom, naslědnikom w l. 1601 zemrětego astronoma Tycho de Brahe na dwórje kejžora Rudolfa II. Kepler jo zestajił znate Tabulae Rudolphinae, zběrku regulow za pšedpowěženje pozicijow planetow. W l. 1604 jo se zjawiła jedna supernowa – gwězda na kóncu swójojo žywjeńskego cyklusa. Kepler pišo w „Gründtlicher Bericht Von einem vngewohlichen Newen Stern wellicher im October ditz 1604. Jahrs erstmahlen erschienen“, až to samske zjawjenje jo se južo raz pokazalo ako Bethlehemska gwězda pši narože Jezusa a wuwi přednu wědomnostnu teoriju wó Bethlehemskej gwězdze a woblicy, až Kristus jo se naroził sedym lět do našogo licenja casa. (Moderna astronomija to pak wótpokažo.) Konkluzija Keplera z wóspjetnego zjawjenja teje gwězdy běšo, až wrošenje Kněza jo bliske. Kepler wěrašo, až astrologiske aspekty wobwliwuju cłowjeki tak samo ako se wugbaju konstelacije gwězdow na wjedro. Togodla jo był pšeznanjony, až wobstoje spóznajobne zwiski mjazy njebjaskimi a zemskimi zjawjenjami. Teke za Mollera běšo toš ta supernowa njewšedne zjawjenje; južo w l. 1605 jo wujšła jogo „Gründlicher und warer Bericht Von dem newen Cometstern so in der Lufft unter dem Himmel gesehen nach dem Niedergang der Sonnen in October und Novemb. des M.DC.IV. Jahrs“. W „Johannes Keplers gesammelte Werke“ jo Albin Moller tši raze naspomnjety. Zapšimjety jo list Mollera z l.

1609, w kótaremž pišo: „... doch (so Gott will) jch auch gesund werde, sollen diese [nejskerjej Berechnungen] behend gefertigt vnd Euch zugeschickt werden. Hiemit wunsch Euch alle gluckselige wolfart gantz getrewlichen./Datum zue Alden Döbern, den 2. tag September: Anno 1609/Ewer getrewer vnd dienstwilliger Freund...“ Som pšeznanjona, až eksistěruju dalšne teksty, z kótarychž mógu wujš nowe informacije wó žywjenju Mollera, fararja a kjarližarja, astronoma a medikusa z Tšupca. Pó slěženjach Krauscha jo bydlił Moller na kóncu swójojo žywjenja w jadnom „Freihausu“ w Jaworce, žinsa wótbagrowanem žělu Stareje Darbnje. Za swój „Freihaus“ njetrjebachu wobsejzarje danki pšasiš. Nichten njewě, dla cogo abo wót kogo jo dostał Moller taku wjažu. Jo ga móžno, až běšo ten dom – snaž pšez pšeršednjenje Keplera – dar wjelgin „gwězdowěriwego“ kejžora Rudolfa II. za astrologiske žěla Mollera. Wót l. 1602 až do l. 1619 jo se ga šišćalo w Praze 26 spisow Mollera. Moller jo wumrěl 77 lět stary kónc decembra l. 1618, na pšedwjacorje 30lětneje wójny w Starej Darbni. W jogo spisach nadejžomy werše wó sebje samem; předne styri smužki su pšecej te samske. „Practica Physica Oder Astrologia“, wušišćane w Praze w l. 1622 pódajo dvě dalšnej smužce pód nadpisom „Auroris Symbolum“:

*Vale, du böse unreine Welt, du hattest mir viel böß Netz gestellt,
bin aber (Gott lob) draus entsprungen,
das sey dir zu guter letzt gesungen.
Hats dir nicht alles wohlgefallen, So dancke ich doch Got mit schallen.
Amen, Amen.*

Móje mysli wó Molleru su te samske ako jo wu-
gronił wuznamny wucony, gójc a poet Casparus
Cunradus z Wrocławja: „Astra docetque docet-
que viam Mollerus ad astra/Et bonus Astrolo-
gus. Theologusque bonus.“ Cunradus jo znał
Serba Johannesa Bocatiusa, jo z nim korespon-
děrował a jomu pócřił werše. Cunradus jo znał
hyšći drugego Serba, Johannesa Choinanusa,
domacnego wucabnika Cunradojc žiši we
Wrocławju. Nět wěmy, až Cunradus jo znał tše-
šego wuznamneho Serba – Albinusa Mollerusa,
kótaregož jo cesčił z distichonom ako dobrego
teologa a astrologa.

¹Albin Moller, Niedersorbisches Gesangbuch und
Katechismus, Budissin 1574; zasejwušić 1959
w Akademie-Verlag Barliń.

²Destinata Literaria et Fragmenta Lusatica, d. i. Un-
ternehmungen der Gelehrten und gesammelte alte
auch neue zur Niederlausitzischen Historie und Ge-
lehrsamkeit gehörige Stücke. Lübben, druckts u.
verlegts Joh. Michael Driemel, str. 735.

³Herrn Joh. Gottf. Ohnef. Richters, Ordens-Predi-
gers zu Rampitz Gedancken von Gelehrten Nieder-
lausitzern, so circa tempora reformationis gelebet,
und besonders von Gelehrten Wenden; nebst eini-
gen Anmerckungen. We Destinata ..., str. 799/814,
wósebnje str. 807.

⁴Destinata ..., str. 740.

⁵Geschichte der Stadt Weissenfels, 1907, str. 169

⁶D. Teichmann, Eine tschechisch–deutsche Rezept-
handschrift vom Beginn des 17. Jahrhunderts. We
Würzburger medizinhistorische Mitteilungen, zwězk
16, 1997, str. 233.

⁷glej: Jo. Choinani linguae Riphathicae ad artis rites
directae et a dialectis secretae aliqualis Conatus: Ex
libri Ms., Cottbus, 1859.

(Skrotcona a pšeměnjona wersija artikela „Albinus
Mollerus Straupicensis“. Rozhlad **63**, 1/2013)

Pomnik Albinusa Mollerusa w Tšupcu

Pietizm w Dolnej Łużycy

Wót nabóžnego hubuženja k narodnej literaturje

Lubina Malinkowa

Kóńc 17. stolěša jo było wjele ewangelskich wěriwych njespokojom z pó jich měnjenju zwjeršnym a jano wót cerkwinych zastojnikow póstajonym cerkwinskim žywjenim. Pominachu se město togo mócnějše hobželenje lajkow a spěchowanje wósobinskeje, bibliskeje póbóžnosći. Zakład toś togo gibanja su byli małe kupki – *konwentikele* – w kótarychž su se luže zmakali, w Swětem pismje a dalšnych póbóžnych spisach cytali a se zgromadnje módlili a spiwali. W Serbach jo se zadomiło za toś te zgromaženstwa tak pomjenjone „štundarstwo“, póbóžne luže su chójžili na „štundu“.

Ideje pietizma su pšišli zachopjeńk 18. stolěša do Dolneje Łužyce. Slědy toś togo wšykne stawy ludnosći hopšimjecego nabóžnego gibanja móžomy až daloko do 19., jo samo 20. stolěša hobgłědowaš: Póbóžnosć a pó žělach tež zwěžanosć z cerkwju stej pšiběrałej. Dalej jo pšiběrała kubłanosć w zbužonych krejzach, dokulaž su žiwali póbóžne luže wjelgin na dokradne kubłanje žiši a pšikładne familijowe ako teke powołańske žywjenje.

Nejhuznamnejšy slěd mimo cwiblowanja jo ten, až jo se huwijała dolnosěrbska pisna rěc, kótaraž jo se pšez „štundy“ a domacne nabóžniny do serbskich domow njašla a se tam zadomiła. Z krejza zbužonych duchownych, ceptarjow a lajkow su pšišli přédne dolnosěrbske pi-sarje. Zapřédka su wózjawili nabóžne spisy, w 19. stolěšu pak tež wěcej a wěcej swětnu li-

teraturu.

Póstajajucej za huwiše w Dolnej Łužycy stej bylej pietistiskej centruma Halle a Herrnhut, kótarejž stej mjazy sobu we wěštej konkurency stojałej. Halle jo było starše a w cerkwinych krejzach wěcej pšipóznate, wšako su se tam we załožbach, kenž jo August Hermann Francke (1663–1727) 1698 załožył, pšiduce cerkwine zastojniki – fararje a ceptarje – kubłali. Wjele až do žinsa znatych dolnołužyskich duchownych jo w Halle studěrowało, mjazy drugim syny Kornojc fararskeje dynastije, kaž tež Jan Juro Rězak (1703–1771), Jan Boguměr Ohnefalš Rychtař (1703–1765) abo wó dolnosěrbsku duchow-nu literaturu wjelgin zaslužbnej bratša Jan Bje-drich (1747–1819) a Pomgajbog Kristalub (1744–1815) Fryco.

W pširoownowanju z Halle jo był Herrnhut – na krotkozajtšnej kšomje serbskego sedleńske-go ruma – młodšy (założony 1722) a wěcej dy-namiski a eksperimentelny. Póstajili su nabóžne žywjenje tam lajki, žeńske ako teke muske. Na zachopjeńku su směli žeńske tež prjatkowaš, to jo se pak pó 1760 hobgranicowało. Jo wostało pak pšitak, až su dušepastyrskje nadawki mja-zy žeńskimi žeńske sami pšewzeli. Herrnhutski pietizm jo se toś głownje pšez lajki a jich man-želske – kótarymž su jadnorje „žěłašerje“ groni-li – pó Dolnej Łužycy rozšyrjał. Zastupniki Hal-leskego pietizma su byli sporomje tomu głow-nje duchowne, kenž su w měsće nad Solawu studěrowali. Łužyske zemjany su pódpěrowali we wótwisnosći wót wósobinskeje póbóžnosći hobej směra.

Přédny a za serbske pismojstwo krađu huz-namny pietistiski centrum w Dolnej Łužycy jo był Kórjeń. Tam jo w lěše 1702 pšez pósřednje-nje Augusta Hermanna Franckego chopił Jan Bogumił Fabricius (1681–1741) žěłaš ako du-

chowny. Fabricius jo w Halle studował a w Popjochach serbski nahuknuł. Ze zagórjetosću jo wón se zasajzował za serbske duchownstwo a jo kšěł w Halle wšakich studěrujucych w dolno-serbskej rěcy kubłaś, aby mógal zastojnstwo w serbskich stronach pšewzeš. Z pódpěru swójojo kněžka Christiana von Pannwitz (1655–1703), kenž jo zarědował w Kórjenju šišćarnju, a z pjenjeznym spěchowanim pšuskego krala Friedricha I. (1657–1713) jo hudał Fabricius w lěše 1706 Mały katechizm Luthera a tśi lěta pózdžej, 1709, Nowy Testament. Z tymi dwójimi knigłami jo stwórił Fabricius zakład dolno-serbskego pismojstwa. Napšešiwnikam swójojo drogu rubajucego žěła jo pisał Fabricius w pšedgronje k hudašeju Nowego Testamenta w lěše 1709: „Es werden vermuthlich einige einwenden, daß wegen Mangel der Schulen und des Unterrichts in der Wendischen Sprache die Kinder ja nicht lesen und also das gedruckte Neue Testament nicht nutzen können.“ Aby tomu dalej wótpomogł jo se Fabricius ako pózdžejšy chóšebuski promšt zasajzował za zarědowanje wejsnego, do dalokeje měry serbskego šulstwa na jsach hokoło Chóšebuza. Južo w Kórjenju wšak jo nazgónił „wie der angefangene Unterricht in dieser Sprache mit dem vor etlichen Jahren edirten Catechismo bey Jungen und Alten einen gesegneten Fortgang [hat].“

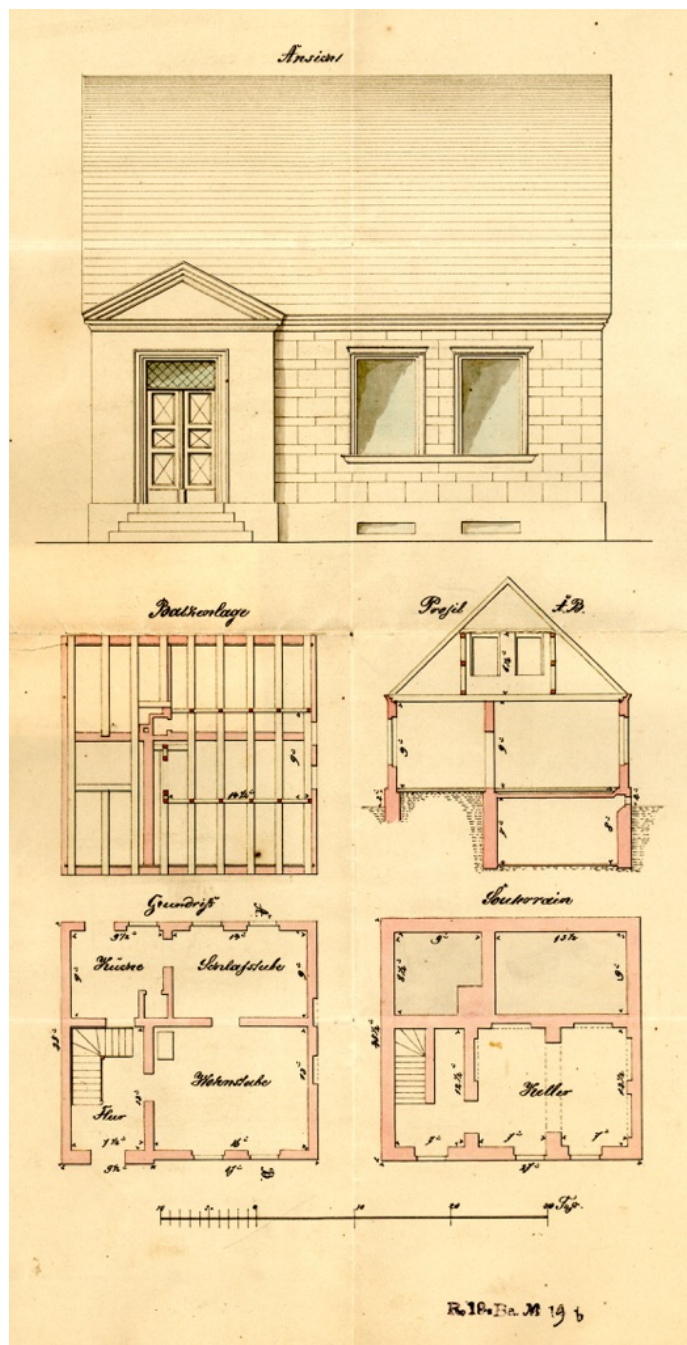
Dalšny wažny, w Halle hukubłany pietistiski akter jo był rožony Čech Juro Petermann (1710–1792). Po tom, až jo w Górnej Łužicy farař był a górnoserbsku rěc nahuknuł, jo statkował Petermann z lěta 1741 ako duchowny we Wětošowje. 1743 pisa wón Gotthilfoju Augustoju Franckemu (1696–1769) do Halle: „habe mich auch in dem hiesigen niederwendischen

W lěše 2006 jo se pši cerkwi Sw. Jana w Kórjenju pomnikowa stela za Jana Bogumiła Fabriciusa hუსwěšila

geübt, und bei mehr 50 Kern-Lieder unserer Evangelischen Kirche übersetzt [...] Die Leute sind darnach sehr begierig, und die bereits bekundeten Lieder bringen schon ihren Segen.“ Jogo kněžk, Erdmann II. von Promnitz (1683–1745), jo kšěł šišć Petermannowych kjarližow zapłašís. Groba von Promnitz pak jo južo zamřěł w lěše 1745, tak až Petermannowe spiwarske hujšli njejsu. Brjazyński farař Johann Ludwig Will (něži 1710–1771) jo pókšacował ze žěłom Jura Petermanna. Wón jo z Franckem w Halle koresponděrował, jo pak teke pódpěrował žěło Herrnhutarjow w Dolnej Łužicy. Will

jo w lěse 1749 hudał přédne dolnoserbske spiwarske „Kleine Sammlung geistreicher Lieder“ z 211 kjarličami. Dalšne spiwarske pód Willoweju redakciju su hujšli 1760, něnto su hopšimjeli 442 kjarličow, wót toho jo było nanejmnje-

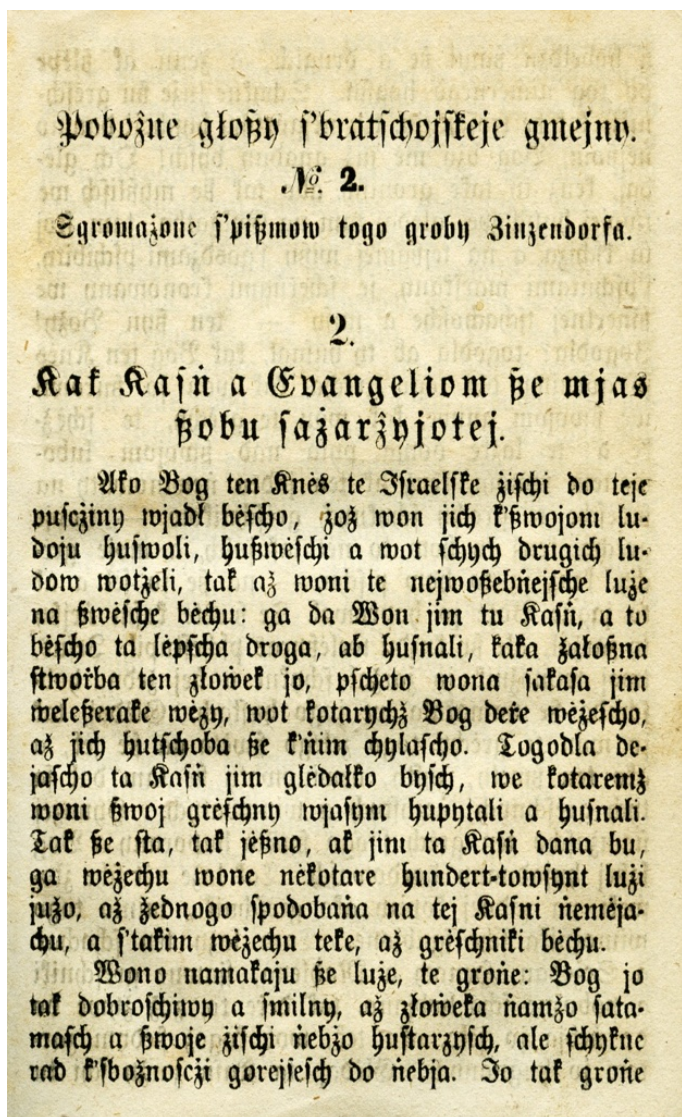

Nacerjenje twari diasporneje wjaže w Limbarku hokoło lěta 1857. Wót lěta 1781 jo hužaržowała bratšojška wósada małe srjejžišćo w Limbarku. Plan, tam nowe zmakanišćo natwariš pak se njejo zhopšawdnił, město toho jo se pšepołožyło žěto bratšojškeje wósady 1857 do Gubina [Unitätsarchiv, TS.Mp103.6].

njej 16 z pjera Petermanna. Dalšne spiwarske, kenž su wóstali pak tejerownosći jan manuskript, jo zestajił Jan Michał Ertel (1721–1785), duchowny we Wikowje. Swóje „Dwažasća duchownych spiwow“ jo póstal 1761 do Halle, aby se tam šišćali. Ertelowej pšosbje pak se z boka Franckowych załožbow njejo wótpowědowało.

Pódobnje kaž ma se Willowe žěto mjazy Halle a Herrnhutom zarědowaš, musy se tež Petermannowe statkowanje gódnosć. Wón jo był wjelgin hobdarjony prjatkař a jo zbužił młoge serbske luže w zmysle pietizma. Herrnhutske „žělašerje“, kenž su něži z lěta 1751 pšawidłownje do Dolneje Łužyce hoglědali, su hužwignuli: „Die erste Bewegung in der Gegend kommt unstrittig her von Petermann [...]. Zu dem sind Leute von allen Orten her in die Kirche gekommen“.

Njejo dłužko trało a toš te zbužone serbske luže su se hudali na drogu do Górneje Łužyce, aby tam do Herrnhuta, Niskeje a Małego Wjelkowa, ako duchowne srjejžišćo Serbow, hoglědali. Zrownju su załožowali sebje na swójič jsach nabóžne zmakeja, žož su se gromaže módlili, spiwali a cytali, aby se mjazy sobu pózbužowali. W kuždej wětšej jsy su měli zagronitego za toš to žěto. Tak jo statkował bratš Braška we Wjerbnje, bratš Plaška w Bórkowach a bratš Skora w Strobicach. Wažny jo był zbužonym serbskim lužam pšawidłowny kontakt do Herrnhuta. Dokulaž pak jo była droga daloka, su sebje žycyli stawnu prezencu herrnhutskego bratša w swójej bliskosći. Wót lěta 1764 jo se toš hužaržowała w Strobicach mała wótnožka. Wóna jo se 1776 do Bórkow a 1781 do Limbarga pšepołožyła. Až do lěta 1857 jo se toš bratšojške srjejžišćo tam hužaržowało. Herrnhutska nutšna póbožnosć jo se mjazy

Z lęta 1865 jo hudawał Jan Bjedrich Teſnař łopjeno „Pobožne głoſy z bratſhojskeje gmejny“. „Fromny Mjertyn“, ceptař Mjertyn Lehmann ze Źargonja, jo pódpęrował Teſnarja pſi pſełožowarskich žęłach.

serbskimi lužimi w Dolnej Łužicy w bęgu krotkego caſa wjele pſiwisnikow zdobyła. Tak su w lęſe 1767 zlicyli 800 ſympatizantow w Dolnej Łužicy a 1786 1400 dorosčonych a 200 žiſi k pſiwisnikam Herrnhuta. Na tyžeſkich zmakanjach a na domacnych nabóžninach jo se cytało wjele z Biblije a ze wſakich piſmow bratſhojskego zgromaženſtwa. Toſ te su se pó žęłach do serbskeje ręcy pſeſtajowali a ſiſčali.

Węzeczy, až se wóſebnje póbóžna literatura

rada a wjele dolnoserbski cyta, jo se wóſebnje Jan Bjedrich Teſnař (1828–1898), jaden z wóſcow dolnoserbskego piſmojſtwa, zamęrnje wó hudaſe póbóžnych ſpiſow a bibliſkich knigłow procował. Tak jo hobſtarał 1868 cełkowny hudawk Biblije w Halle, kótaryž jo był ſcełęgo ſlędne bibliſke hudaſe w dolnoserbskej ręcy. Dalej jo hudał kjarliže, prjatkowanja a wſake, póſołnikojſtwu póſčone ſpiſy, wſako su se toſ te wóſebnje raži cytali.

Toſ nježažiwajo, až jo se teŹ njemało Serbow z Dolneje Łužyce za póſołnikojſtvo rozsužilo. Tak ſtej ſtatkowałej Juro Mato Lęſawa (1750–1831) z Luboſca a Marja Hartmannowa, rož. Lobachojc (1798–1853), z Turnowa w Surinamje, Mjertyn Starik z Wjerbna (1836–1921) jo był wjele lęť w Grönlandskej, Ana Annschüt-zowa, rož. Starikojc (1842–1917), tejerownoſci z Wjerbna a Marja Kegelowo, rož. Bötcherojc (1841–1931), z Rubyna ſtej žęłatej w Pódpołdnjowej Africe. Dalſny bratſhojski póſołnik jo był Mato Warmow z Wjerbna (1818–1898), kenž jo ſtatkował teke w Grönlandskej.

Jogo su 1857 huzwólili, aby jęť k pſibrjogu Baffinoweje kupy w arktiskem oceanje a pſeſpytował, lęc njeby se teŹ tam mógała póſołnikojſka ſtacija natwariſ. Z tym jo był Mato Warmow přędny póſołnik na tamnej, wót nimjernego loda hobdanej kupje.

Duch bratſhojskeje gmejny, ako su jej mjazy Dolnołužyskimi Serbami gronili, jo se w familijach ceſto pſez generacije dalej dawał. Młogi z dolnołužyskich hudrogowarjow jo w toſ tej nuťſnej bibliſkej póbóžnoſci wótroſł, tak na pſikład teŹ Wjerbanař Mato Koſyk (1853–1940). Pſikładnje móžoſ na jogo žywjenju ſpóznaſ, kak jo z huſkeje zwęzanocſi a wſednego rozeſtajanja z Bóžym ſłowom płodna zabęra ze

serbskim słowom hurosta. To płaši tež za wjeliki žěl dolnoserbских procowarjow-pisarjow, kaž na pśikład za Kita Šwjelu (1836–1922) abo Fryca Rochu (1863–1942). Tež wónej stej hujštej ze zbužonych krejzow, kenž su pócerali z kórjenjow halleskego a herrnhutskego pietizma. Nabóžne buženje w Dolnej Łužicy we 18. stolěšu jo twóriło na toś tu wašnju wažne humějenja za narodne zbuženje Dolnołužyskich Serbow w 19. a 20. stolěšu.

(pśestajone z górnoserbšćiny do dolnoserbskeje ře-
cy wót Christiany Piniekoweje)

Pomnik za Augusta Hermanna Franckeho na Lipowem dwórje Franckowych załožbow w Halle nad Solawu. Na pódstawku stoj napisane „Wón dowěri Bogoju.“

Pór słowkow wó rěcy w dolnoserbских pśełožkach Biblije

Fabian Kaufürst

Zawježenje

Gaž wužywamy serbske słowo »Biblija«, nje-myslimy normalnje na to, až grichiske słowo βιβλία jo zapšawym plural a groni tak wjele ako »knigły«. A wopšawdu že se jedna wó zběrku krađu wšakich tekstow z bejnje rozdžělnych casow. Nejstarše žele su nastali pśed dalo ko wěcej ako tśi tysac lětami, nejmłodše wu-šej tysac lět pózdžej. W takem casu juž jedna rěc se bejnje wuwija: Z wuwzešim wejsańskich a městnych mjenjow njeznajomy tysac lět stare serbske rěčne dokumenty. A kaka jo wuglědała nimščina pśed telik lětami? Žinsajšne »Hahn« jo było »hano«, genitiw plurala »(der) Hähne« jo był »hanōno«. Biblija pak njama jano jadnu wuchadnišćowu rěc, kótaraž by se mógała w běgu lět krađu pśeměniš, ale nanejmjenjej tśi: Stary Testament jo pisany w originalu wětšy part hebrejski, pó žělach aramejski. Rěc Nowego Testamenta jo (powšykna) grichiščina swójogo casa, pomjenjona »koine«. K tomu pśižo, až jo se recipěrowało Swěte pismo pśez stolěša z pomocu łatyńskego pśełožka.

Pśestajowanje tekstow z tak wšakimi wuchadniščami njejo lažka wěc a dajo se lěbda wót jadneje wósoby zwónožeš. Mjertyn Luther jo drje sam pśełožył Nowy Testament, pśi starem jo se wobradował z Melanchthonom, Crucigerom, Bugenhagenom a nejskerjej teke dalšnymi znajarjami rěcow. Rowno až Luther jo se procował, se pśiwobrošiš originalnym rěcam, jo how a tam pómarkowaš wliw łatyńskeje Vul-

gaty.

Serbske ewangelske pśełožki Biblije su wšykne nastali na zakłaže Lutheroweje Biblije. A to jo pó rěcy a wóznamje markowaš. Zawěšće su pótrjefjone pśestajarje kradosćiwje pśirownowali z originalnymi rěcami a žedne z nich teke z českimi a ewentuelnje pólskimi pśełožkami. Weto jo jasnje wižeš – a dej to teke byš – kogo su se wzeli za pśikład.

Dolnoserbiske pśełožki Nowego (NT) a Starego Testamenta (ST)

Jakubica (NT-1548)

Prědny pśełožk cełego NT jo napórał Mikławuš Jakubica. Ten jo 1548 dokónył swój manuskript z pśipisom, kótaryž se how pódajo w modernizěrowanem pšawopisu:

»Je tež ten tu Nowy Zakon serbski impri-mowan pilnje wedle Bibly, a do serbskeje rěcy z wilikeju robotu a procu pćinjesony pśez Mikławuša Jakubicu (...)«

Jo wižeš, až jogo rěc krađu se wótchyla wót žinsajšneje dolnoserbščiny. To zalažy k jednomu na starstwje teksta a na tom, až zakład jo nejskerjej dialekt, kótaryž jo se wužywał w pódzajtšnych, žinsa pólskich stronach Dolneje Łužyce. K drugemu se namakaju formy, kótarež jo awtor drje pśewzeł z drugich słowjańskich rěcow.

Krakojski rukopis (NT-16??)

Dalšny stary rukopisny pśełožk NT jo nastał něži w 17. stolěšu. Wón póchada z nęgajšneje barlinskeje zběrki manuskriptow a žinsa se chowa w Krakowje. Rěc jo jasnje dolnoserbiska. Teke ten tekst njejo był w swójom casu šíščany a

njejo toś měł direktny wliw na wuwijanje pisneje dolnoserbšćiny. Awtor njejo znaty.

Fabricius (NT-1709)

Prědny pšełožk cełego NT, kótaryž jo se šišćał, póchada z pjera Jana Bogumiła Fabriciusa. Jo-go mamina rěc drje jo była nimska, serbšćinu jo akle pózdzej nawuknuł. Wót njogo wudane knihy su se bejnje wustatkowali na wuwijanje dolnoserbškeje standardneje rěcy: Prestižny tekst jo šyrokó se recipěrował, w cerkwjach a šulach jo se z njogo cytało.

Fryco (ST-1796)

Jan Bjedrich Fryco jo 1796 wudał přědny dolnoserbški pšełožk cełego Starego Testamenta. Glědajucy na rěc jo pšestajař, rožony 1747 w Gołkojcach, pši tom dojspił take mejstarstwo, až su w pózdžejšych redakcijach – wótgłědajucy wót pšawopisa – lěbda něco na jogo wužele změnilu.

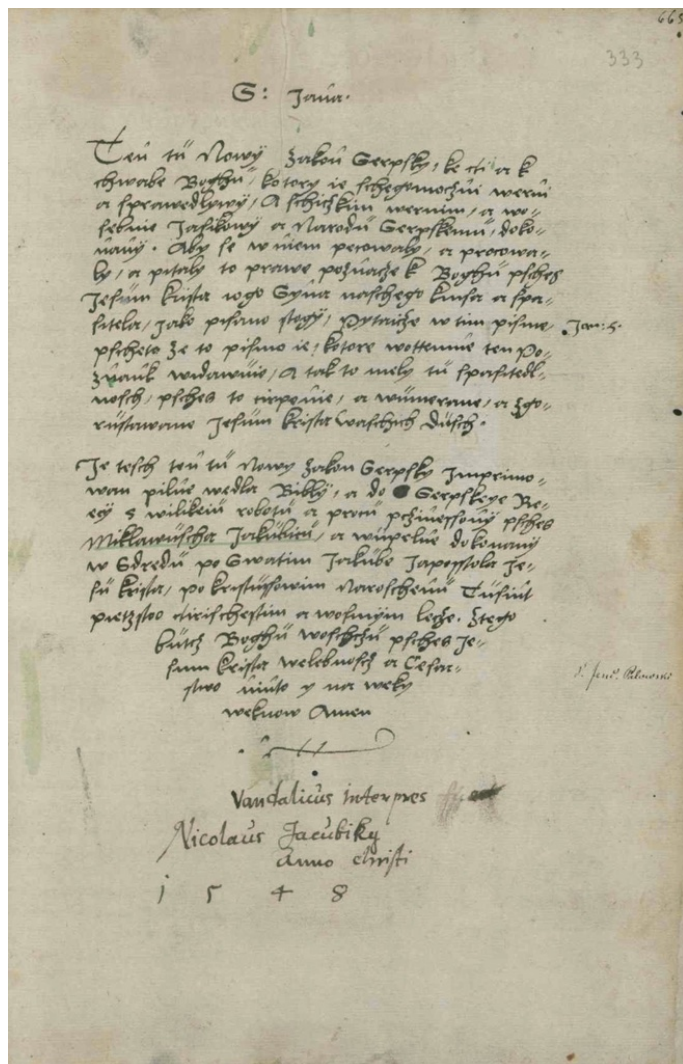
Šyndlarjowa redakcija (NT-1821/1822, ST-1824)

Pó wěcej nježli sto lětach jo se Fabriciusowy NT zredigěrował a wótnowotki wudał: Nimsko-serbske paralelne wudaše jo wujšło 1821, cysto serbske, kótarež how wužywamy, 1822. Toś to žěto jo na se wzěl Jan Zygmunt Bjedrich Šyndlař. 1824 jo wudał teke Stary Testament w samskem formaše ako NT. Tak su mógalu se luže daš NT a ST gromadu wězaš ako cełkownu Bibliju.

Biblija 1868 (BI-1868)

Prědne – a zrazom dotychměst slědne – direktno zgromadne wudaše ST a NT jo se stało 1868, pótakem pšed mjaztym pšisamem 150

lětami. Jan Bjedrich Tešnař jo zgromadnje z dalšnymi pšełožk cełeje Biblije wótnowotki pó rěcy a pšawopisu wobžětał. Jo markowaš, až tekst Fryca z lěta 1796 se lěbda změnilo, mjaztym až dajo w NT (wót Tešnarja teke separatnje juž 1860 wudany) wěcej změnow.

Slědny bok Nowego Testamenta M. Jakubice

Mimo tych tekstow su se spisali abo wudali teke jednotliwe knihy Biblije. Znate su Wolfenbüttelski psaltař (16. stolěše, rukopis), šišćany psaltař z lěta 1753, knihy Jezusa Siracha – šišća z lětowu 1754 a 1769. Slědujuca analiza rěcných fenomenow pak se wobgranicujo na pšedstajone edicije. Wěsty zašišć wó jich wšakorakosci abo pódobnosći daš se how – za NT, Mt 1, 1 – pósrědnijo. Pšawopis se pši tom lěpšego pširoownowanja dla normalizěrujo. Jo wi-

Nowy Testament

na fchogo

Kněja Jezom Kristusa,

do berfkeje rězy pšestawjony

wot

G. Fabrijinša,

něgajšćego hujšćego sarafa a proměšta ischobuzu.

Š a ť,

ischobuzane a jatežene we skanskej biblijowni.

1868.

Titelowy bok Nowego Testamenta w slědnem wudašu Dolnoserskeje Biblije z lěta 1868

žeś, až přednej teksta stojtej samej za se, slědne tši pak na se natwarjaju.

NT-1548: „To su te knihły naroda Jezusa Krista, syna Dawidowego, syna Abrahamowego.“

NT-16???: „To su te knihły wot tego narodu Jezusa Kristusa, kenž jo jaden sen [!] Dawida, tego sena Abraham.“

NT-1709: „Te knihły tego narodu Jezusa Krista, tego syna Dabita, tego syna Abrahama.“

NT-1822: „Te knihły tego narodu Jezusa Krista, tego syna Dabita, tego syna Abrahama.“

BI-1868: „Te knihły tego narodu Jezusa Krista, tego syna Dabita, tego syna Habrahama.“

Pšawopis

Dokradna analiza ortografije wšych tekstow njejo how možna. Wósebnje pla nejstaršuju spisowu (NT-1548, NT-16???) njamóžo se hyšći powědaš wó pšawopisu w žinsajšnem zmysle. Weto by zajmne było, z pomocu kompjuterow dokradnje pšespytowaš, kak se w nima co pišo.

W slědujucem se pšedstajaju žedne pšawopisne typiskosci bibliskich tekstow wót NT-1709 do BI-1868.

Rozeznawanje š a ś, ž a ź

Maminorčne powědarje słyše jasny rozdžěl mjazy *spiwaš* a *spiwaś*, *žeń* a *žeń*. Pismiki *š* a *ś*, *ž* a *ź* stoje za rozdžělne zuki, kótarež se wědomnostnje zapisuju ako [ʃ] a [ɕ], [ʒ] a [ʒ̣]. Kak se toś te rozdžěle w tekstach wótblyščuju? Slědujuca tabela to dokumentěrujo.

	š	ś	ž	ź
ST-1796	βch	řch	ž	ź
BI-1868	řch	řch	ž	ź
NT-1709		řch		ź
NT-1822		řch		ź
ST-1824		řch		ź

Rozeznawanje pš, kš, tš a pś, kś, tś

Kupki *pš*, *kš*, *tš* su něga nastali z *pr*, *kr*, *tr*. To jo typiske dolnoserske wuwise. Gónoserski a pólski se groni *prawy*, *krasny*, *trawa*, česki a słowacki *pravý*, *krásný/krásny*, *tráva*. Něgajšna kupka *tr* jo pó celem dolnoserskem teritoriumje se změniła na *tš*. Kupce *pr*, *kr* pak stej se zdžaržatej w něga dolnoserskich jsach mjazy Chóšebuzom a Grodkom a ceło na pódzajtšu. Hyšći žinsa słyšyš w Mósće a Barbuće, něga teke w Liškowje a Šlichowje, *prawy* a *krajaś* – ale

tšach. Fryco w ST-1796 na toś tu wósebność žiwa: Za žinsajšne š pišo normalnje *βch* (teke tš = *tβch*). Pla stareju kupkownu *pr*, *kr* pak wużywa kombinaciju *psch* a *ksch*. W pśedstówje stoj, až móžo kuždy pó swójom dialekses w takich padach teke *pr*, *kr* wugranjaś. Toś tu konwenciju jo Šyndlař w ST-1824 pšewzeł, do NT-1822 pak njejo ju spórał.

Město žinsajšnego *pś*, *kś*, *tś* stoj we wšykných tekstach wót 1709 jednotnje *pfch*, *kfch*, *tfch*.

Pismik *ł*

Pó wugronu se měke a twarde *l* w dolnoserbških dialektach rozeznawatej. Zjadnorjajucy móžo se groniś, až w jadnych jsach dajo rozdźěl mjazy *lʲ* a twardo wugranjanym *l*, w drugich mjazy srježnym *l* a *w*. Ten rozdźěl se wótblýšćujo w ST-1796 a BI-1868, žož pišo se tak ako žinsa *ł* a *l*. W tamnych tekstach se wużywa mimo rozdźěla *l*.

Juž how pśedstajone ortografiske konwencije pokazuju, až Fryco jo wuwił za ST-1796 pšawopis, kótaryž jo był pšichylony dolnoserbšemu wugronu. Stakim pak jo był wěcej komplikěrowany nježli ten, ako jo wużywał Fabricius w NT-1709. Pisarje su se wětšy part rozsuzili za ten mjenjej šěžki. Akle wjele pózdzej, z BI-1868, jo se pśesajziła ortografija, kótaraž jo dolnoserbške zuki pódobnje derje wótblýšćowała ako Frycowa, pši tom pak jo była jadnorjejša.

Wótblýšć wšakego wugrona w bibliskich tekstach

Změna 'e na 'a (typ *jaden*, *kjarliž*, *gjarnc*)

W słowach ako *jaden*, *kjarliž* abo *gjarnc* jo nastało a ze staršego e. Ta změna jo nejdalej roz-

šyrjona w pódwjacorných dolnoserbških narěcach. W pódzajtšnych stronach słyšyš cesceje e (*kerchob*, *kermuša*). Žinsajšna standardna rěc orientěrujo se w tej nastupności na pódwjacorných dialektach. W pšeglědanych tekstach jo situacija bejnje wšaka, což pokazuju tabela na boce 24. Aby se mógało lěpjej pširownowaś, pódawaju se w njej formy tak daloko ako móžno w žinsajšnem pšawopisu. Tabela pokazuju stawnje głownu tendencu, njejo se w kuždem paže mógało glědaś na jednotliwe pšikłady. Spinki pokazuju, až wótpowědna forma w teksće rědko wustupujo. Formy, kótarež se wót žinsajšneje standardneje rěcy wótchylaju, su se wuzwignuli sámno, gaž stoj 'e město 'a (typ *kermuša* město *kjarmuša*). Swětlejše wuzwignjenje jo se wużywało, gaž stoj twarde a město 'a (typ *karmiś* město *kjarmiś*).

Změna *pr*, *kr*, *tr* na *pś*, *kś*, *tś*

Typiska dolnoserbška změna jo se južo wobspomnjeła we wótrězku wó pšawopisu. Wóna se w tekstach wšako wótblýšćujo. Pla Jakubice (NT-1548) zewšym njewustupujo. Pla njogo namakaju se formy ako *prosyć*, *kradnuć*, *trawa*. (Te pšikłady teke pokazuju, až ma cesto hyšći ć město ś.) W NT-16?? dominěrujo typiski dolnoserbški typ. Weto se namakaju formy ako *krupy*, *kramarka*, *prawidło*. W tamnych tekstach se kněży jasnje nowy dolnoserbški typ, wuwzeša su rědke. W NT-1709 a NT-1822 wustupujo słowo *krupy* ze zdžaržanem *r*. W ST-1796 (a pó njom teke w ST-1824) se pozicija za dialektalne *pr*, *kr* wědobnje z pomocu pšawopisa signalizěrujo (pširownaj górzeje).

Typ *roz(d)želiś*, *z(d)želaś*

W žinsa znatých dolnoserbških dialektach a w standardnej rěcy drje se groni *želiś* a *želaś*,

ale rozdzěliš, zdžěłaś. W bibliskich pśełožkach njejo to pśecej tak. Pla Jakubice pokazuju pisanje wětšy part na zdž. W Mt. 27, 35 pak stej dokłada rozelichu a rozelily. Wónej drje dejtej se cytaś ako rozělichu, rozělili, což nejskerjej stoj za zjadnorjone rozž-. Slědne že jo zachowane w Mt. 13, 49 rozlchelowatcz („rozželować“). Pódobnje jo w NT-16??. Relewantne słowa se pišu nejcesćej z kombinaciju pismikow sz, což stoj powšyknje za śc, w tom konteksće pak nejskerjej za zdž. Weto wustupuju teke dokład rosschieli (2 Tim. 2, 15; drje: „rozžěli“). W NT-1709 (a pó njom teke w NT-1822) se na-

makaju jano pisanja za typ rozžěliš, zžaržaś, zžěłaś. Jo móžno, až Fabricius jo kšěł prefigěrowane werby roz(d)žěliš, z(d)žaržaś, z(d)žěłaś pisaś na jadnaku wašnju ako jadnore werby žěliš, žaržaś, žěłaś. W ST-1796 (a pó njom w ST-1824) se kněže pisanja za zdž. Dajo pak wuwześa pla werbowu z(d)žaržaś a z(d)žěłaś, rozmjej fžaržať (1 Mojzas 45, 7), fžěťaly (2 Mojzas 5, 14) atd. W BI-1868 se kněży pódobna situacija: Powšyknje se pišo sdž (to jo zdž), dajo pak teke pšikłady za fž (to jo zž).

žinsa	NT-1548	NT-16??	NT-1709	ST-1796	NT-1822	ST-1824	BI-1868
jad(en)	jed-	jad-	jad-	jad-	jad-	jad-	jad-
mjaz(y)	mjez-	mjaz- mjez-	mjaz- (mjaz-)	mjaz-	mjaz-	mjaz-	mjaz-
laž(aś)	lež-	laž- (lež-)	laž-	laž-	laž-	laž-	laž-
prjatk(owaś)	prjetk-	prjatk- prjetk-	prjatk-	prjatk- prjetk ¹	prjatk-	prjatk- prjetk ²	prjatk-
gjad(y)	gard-	gjad- gerd-	gjad-	gjad-	gjad-	gard-	gjad-
gjarže(-)	garž-	–	gjarž-	gjarž-	gjarž-	garž-	gjarž-
gjarnc(-)	garn-	gernc gjarnc	gjarnc	gjarnc	gjarnc	garn ³	gjarnc
skjarž(yś)	skarž-	skerž- skarž- skjarž-	skerž-	skjarž- skarž-	skerž- (skarž-) (skjarž-)	skarž- (skjarž-)	skjarž-
kjarliž	– ⁴	kerliž kjarliž	kjarliž (kerliž)	kjarliž	kjarliž	kjarliž karliž ⁵	kjarliž
kjarmuša	–	kermuš-	kermuš-	–	kermuš-	–	kermuš-
žarž(aś)	žerž-	žarž- žerž-	žarž-	žarž-	žarž-	žarž-	žarž-
kjarm(iś)	karm-	kjarm- (karm-) (kerm-)	kjarm-	kjarm-	kjarm-	kjarm- karm ⁶	kjarm-

¹ W originalu se pišo konsekwentnje *prjatk-*, což drje dej signalizěrowaś dwójake móžne wugrono.

² Głownje se wóspjětuju Frycowe *prjatk-*.

³ Na zachopjeńku teke *gjarnc-*.

⁴ Město *kjarliž* wužywa Jakubica druge słowa, na pšikład *pěśń*.

⁵ W přednej počojcy dominěruju formy za *kjar-*, w drugej te za *kar-*.

⁶ W přednej počojcy dominěruju formy za *kjar-*, w drugej te za *kar-*.

Słowa kótary, how, dłym(oki)

Žinsajšna standardna dolnoserbščina wužywa słowo kótary. W dialektach pak groni se po- wšyknje kótry. W pšeanalizěrowanych tekstach se namakaju slědujuće formy:

kotar-: NT-1709, ST-1796, NT-1822, ST-1824

kotar-, rědko kotr-: BI-1868

kotar-, rědko koter-, kotor-, kotr-: NT-16??

kotor-, rědko kotar-: NT-1548

Za how stoj w NT-1548 haw, w NT-16?? hew. W tamnych tekstach pišo se – tak ako žinsa – how.

Žinsa standardnorěčne dłym(oki, -oko) wu- granja se w dialektach dum- , dym- , dłym-, głym-. Formy ze zachopnym g- abo direktnje na dym-, dum- w pšeglědanych bibliskich teks- tach njewustupuju. W NT-1796 pišo se (z dwě- ma wuwzešoma) dľüm-. Glědajucy na wopyty Fryca, na móžne wšake dialektalne wugrona w pšawopisu glědaš, mógało se to gódnošić ako pokazka na dialektalne formy z u. ST-1824 pšewzejo pisanje ü. Teke w NT-16?? pišo se ü. W tom paže pak se nejskerjej njejadna wó wě- dobne signalizěrowanje wšakego dialektalnego wugrona. W NT-1709 a NT-1822 se pišo głow- nje dlim-, w BI-1868 zasadnje dłym-.

Wósebny jo w tom konteksće Jakubica (NT- 1548), pšeto wón pišo dlybok- abo dlibok-.

Pšedstajone teksty su wobšyrne, jich rěc jo bogata a wšakoraka. By se mógało wjele do- daš, na pšikład, lěc wustupuju skerjej -owski abo -ojski, nej- abo naj- , krolejstwo abo kra- lejstwo, šesty abo šosty, żowka abo żěwka, byś abo buś, namaka abo namakajo, znankoj abo znankoju a take wšake. To pak dej se staš drugi raz na drugem městnje.

... A wjasołe wam spiwaś cu!

Serbski kjarliž w běgu casa

Gregor Kliem

Jo wjele wobrazow Mjertyna Luthera z Bibliju w ruce. Ale cogodla njamógu to teke jadne spiwarske byś? Citat na zachopjeńku jo Luther sam napisał w kjarližu „Ja z njebja dołoj pśidu k wam“. Wóno pokažo, což reformacija jo wót zachopjeńka była: jedno spiwarske gibanje! Pó mjenjenju Luthera powěda Bog ku kuždemu. Luther jo pódla prjatkowanja spiwanje wižeł ako nejlěpše wótegrono na Bóže słowo – z módlitwu a chwalospiwom: Chtož spiwa, ten bjatujo dwójcy! Zgromadne spiwanje w namšy, w chorje, na swěženju abo doma jo wostało až do našogo casa znamje ewangelskeje wěry.

Rownož njejo Luther žeden pśijašel Serbow był, jogo mysljenja su byli za nich nowosci – individualna póbóžnosť, zgromadnosť w radosci a tužycy, primat Bóžego słowa – a do pśichoda pokazujuce. A toś te nowosci su se k přednemu razuju spiwali. Wó tom znani teke wjele rukopisow a šišćow kjarližow, kótarež wót 16. stolěša až doněnta reformatoriske ideje nic jano w nimskej, ale teke w serbskej rěcy roznosuju. W toś tom teksće cu někotare historiske epizody a perspektiwy serbskego ewangelskego kjarliža pokazaś. Wěcej detailěrowane nastawki namakajošo teke w *Duchownych kjarližach*¹ (2007), w *„Sorbisches Kulturlexikon“*² (2014) abo w knižkach k serbskemu cerkwinemu žywenju w Lubiju wót Lubiny Malinkoweje (2011)³.

Zachopjeńki reformatoriskego kjarliža

Spiwanje w namšy ma dłužku tradiciju. Kśesćijańske wósady su wót zachopjeńka sem spiwali. Ta hymna we łatyńskej rěcy jo se pón etablěrowała ako pšawa wašnja cerkwinego chwalospywa. Jadnory lud jo pak druge drogi namakał, swóju wěru wugroniś, na pśikład pšez jěsne pšestajenja łatyńskich hymnow. Pśi Serbach jo to wót 11. stolěša wobwěšćone. Pódla togo su se wót 10. stolěša sem spiwali duchne spiwy pód mjenim „leise“. To su małke spiwy w ludowej rěcy z kyrieleeison ako refrain. Zwenka namše su teke spiwali pśi pilgrowanju, procesijach, ku gódam a k jatšam ludowe balady a legendy. Jo móžno, až su Serby teke take „leise“ spiwali, ale pšed reformaciju njamamy žeden pokaz za to. Serbske słowo kjarliž/kěrluš pśižo z pšedreformatoriskego casa wót starogrjekskego słowa „kyrieleis“. Kśesćijańske legendy (dolnoserbski bamžycki, gónoserbski pokěrluški) su se zdžaržali w knižkach Haupta a Smolerja lěta 1841/43, lěcrownož jich napšawdne starstwo znate njejo. Bamžycka, kótaraž se žinsa hyšći spiwa, jo znaty kjarliž „Pšědła jo Marja kuželku“.

Reformaciski kjarliž w ludowej rěcy jo se w Českej južo z reformami Jana Husa († 1415) wuwijał. Namšy w českej rěcy su Husity južo předk lěta 1420 zawjadli. Wuwiša w Českej su teke Martina Luthera wobwliwowali. Swóje předne spiwy w nimskej rěcy pak njejo sam spiwał. Su byli słyšaś w městach, na wikach a naměstnach na zachopjeńku 16. stolěša, spiwane wót drogujucych bardow, na nimski *Bänkelsänger*. Wóni su reformaciske nowosci pšez cely kraj rozšyrjali, tak teke do Łužyce. Wót lěta

1520 jo se etablěrowała reformacija w Górnej Łužycy, dwažasća lět pózdžej teke w Dolnej Łužycy. Nejstaršy znaty kjarliž jo „Wósc naš kenž ty na njebju sy“ wót Dolnoserba Simona Gasta († 1595), kenž jo wót lěta 1545 w Lubinje wěru Luthera prjatkował a jogo spiwy pšestajił.

Liturgiska hymna jo w tom casu bejnje kompleksne formy nabyła, což jo było pšesěžko za zgromadne spiwanje. Nowy kjarliž jo był jadnorjejšy, a natwarjijo na „Ambrosianisku hymnowu štucku“. Ta jo zwětšego měła styri štucki a jadnotny rytmus. Tak akle jo było móžno, wěcej štuckow na samsku melodiju spiwaš. To jo było zakład za wósadne spiwanje a wušej togo jo wobwliwowało ludowy spiw 17. a 18. stolěša, kaž teke cełu kompozitorisku praksu w Europje (glědajmy na pšikład na kjarliže J. S. Bacha). Nawopak bazěrujo Lutherowy kjarliž „Ja z njebja dołoj pšidu k wam“ na nimskem ludowem spiwje „Ich kum aus frembden Landen her“. Mjazzsobne wobwliwowanie mjazy kjarližom a kompozicijami muse se pla Serbow hyšći wěcej pšeslěžiš. Wóno jo wizeš w twórbach Jana Kiliána, Korla Awgusta Kocora, Bjarnarta Krawca a drugich. K někotarym zwězanosćam z ludowymi spiwami pšidu dalej dołojce.

Spiwarske w ludowej rěcy

Luže we Łužycy su kšěli w 16. stolěšu spirituelnu zgromadnosć zacuwaš, w namšy a zwenka cerkwje. Maminorěčne kjarliže su byli pšawe wótegrono. To jo teke ta pšicyna, cogodla ta nowa družyna duchownych spiwarskich jo wrodowała taka woblubowana. Spiwarske a katechizm wót Albina Mollera z 122 kjarližami su se w lěše 1574 šišćali. Mollerowe knigły njejsu jano přédne dolnoserbske spiwarske, ale scełego přédne serbske šišćane knigły a z tym wjelgin

zajmne za linguistow a literarnych wědomnostnikow. Přédne gónoserbske ewangelske spiwarske jo wudał Wjacław Warichius w lěše 1594. Wušej togo su se napisali wšake rukopisne spiwarske, dokulaž šišćanych eksemplarow jo było mało a serbske diakony su musali wjele kjarližow samo pšestajiš. Dalšne spiwarske su se w 17. stolěšu wudali. Antiserbskeje politiki dla jo se pak wjele w tom casu znicyło, a serbske duchne žěto jo było šěžko, wósebne w Dolnej Łužycy. 30-lětna wójna jo hyšći k tomu pšišła. We 18. stolěšu su iniciěrowali města a zemjańske stawy jadnotne spiwarske. Wšakora kosć tekstow a rozdžěl w kwalije kjarližow stej byłej wjelikej mjazy serbskimi wósadami. W Górnej Łužycy su zachopili wudaš nowe spiwarske w lěše 1710, w Dolnej Łužyce 40 lět pózdžej. Wjele dalšnych nakładow jo pšišło w 19. stolěšu. Lěcrownož su dejali starše rukopise a šišća znicys, su fararje a šularje kjarliže dalej z ruku wótpisowali a pšeložowali. Skóro 100 rukopisow a šišćow žinsa hyšći mamy z Dolneje Łužyce, ze slěpjańskich, łutojskich a blunjojskich stronow. A ta pótrjeba wóstanjo. Tak som se wjaselił, až su se w lěše 2016 teke spiwarske za młodych „Tyca“ wudali.

Serbske spiwanje na jsach

Pši wšakich gózbach su nējajšne wejsanarje nowe kjarliže nawuknuli: doma, na pšězy, na wusokich swěženjach, w šuli, a zawěsće na namšach. We wósaže Lubiju jo był serbski kantor wót drugeje połojcy 18. stolěša. Kantor jo pšedspiwał a wósada jo tekst wustnje nawuknuła. Cytaš ga njejsu luže mówali, wšojadno lěc w Serbach abo Nimcach. Mamy někotare znankstwa, kótarež nam wulicuju, kak jo se w Serbach spiwało. Tak jo w 19. stolěšu kantor

a organist Ferdinand Theodor Raede pisał wó spiwanju w Slěpem: „[...] was aber in der Tat den Namen, 'Singen' nicht verdient, da es nur ein wüstes wildes Geschrei ist, aus dem man keine Melodie heraushört [...] sie leiern und verunzieren die Melodien nach althergebrachter Weise, überschreien wo möglich die Orgel und kommen mit der Stimme einen halben oder einen ganzen Ton herunter, wodurch dann Ohr zerreiβende Misstöne entstehen. Stimmt der Gesang nicht mit der Orgel überein, so heißt es dann: Der Kantor kann nicht richtig spielen.“⁴ Kritika njepokazujo na brachujuce zamóženje, ale pokazujo, až se njemakaju wóca-kowanja kantora, kenž jo zazdašim wukubłany w klasiskej muzice, z wašnjú starodawnego ludowego spiwanja, což žinsa wěcej tak znate njejo: Wariacija a wobegrawanje melodije („verunzieren die Melodie“), wědomnostnje se groni *heterophonija*. K tomu pšizo jěry a głosny zuk. Stare nagrawanja w Serbskem kulturnem archiwje to hyšći zwobraznju.

W tom samskem casu citata su byli hyšći kantorki, kótarež su pši pšězy na pšawe spiwanje a dobre wubraše glědali. 40–50 kjarližow jo musało jadne žowčo nawuknuš, pódla drugich ludowych spiwow. Góžbow spiwanja jo było wjele: K jatšam, swajžbam abo zakopowanjam. Sebjewědobnje pši spiwanju, kótarež su žowčahow nawuknuli, jo samske ako jo kritizěrowane we wušej naspomnjonem citaše. Jo rědnje wižeš, až jo toš to sebjewědobne spiwanje kjarližow we jsy zasej žywe, gaž spiwaju žeńske k jatšam, na pšikład w Janšojcach abo Hochozy.

Jaden stašy pšikład, žož serbski lud jo kjarliže sebjekreatiwne pšiswójł, namakajomy w „Fidlarskich knigłach Krala“ („Kralches Geigenspielbuch“, wokoło 1780–1790), kótarež su pópšawem žrědło za rejowańsku muziku. Kjarliž

„Budź kwalba Bohu samemu“ („Jan Bogu we tej wušynje“) jo tam napisany za dwóje fidle, połny muzikaliskich wupyšnjenjow, wariacijow a harmoniskeje gustosći. Pšikład pokazujo, až ludowa a cerkwina muzika njeje stej bylejš pšecej rozdželonej.

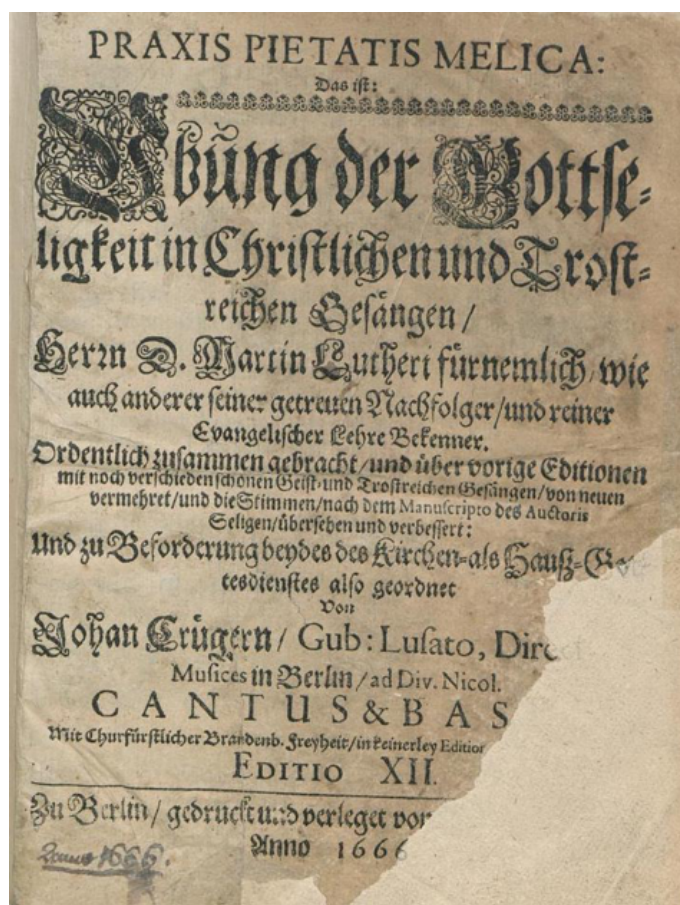
Choralna melodija w fidlarskich knigłach górno-serbskego gerca Mikławša Krala

Cu hyšći raz k tym spiwarskim slědk pšiš. Skóro kuždy serbski kjarliž jo pšestajony, adaptěrowany abo znowa zbasnjony na zakłaže łatyńskich, nimskich, českich a drugich kjarližow. Mało jo ceło serbskich, kaž dešański „O jatšowny row“, abo młodšy spiw „Bog, ja cu chwališ si“ wót Jura Frahna a Gerata Šoły. To pak nje-pšikrotcyjo statkowanje tych serbskich akterow. Wěcej ako 40 wót nich jo pomjenjone w dolno-serbskich spiwarskich „Duchowne kjarliže“. Na jadnom boce su jich pšestajenja samostatne twórby, kenž bogatosć serbskeje rěcy pokazuju. Na drugem boce wóni su Serbam, kótarež su wót 16.–19. stolěša hyšći zwětšego jadno-rěčne byli, pšistup dali k reformatoriskem myslam. Su to byli fararje, šularje abo spisowašele, kenž su nanejmjenjej indirektnje wót reformacije profitěrowali, wósebnje w casu pietizma (17.–19. stolěše). Pietizm jo reaktiwěrował ideje re-

formacije a jo spěchowal indiwiduelnu póbóžnosć. Wěra do Boga se pokazujo w kuždym žele žywjenja. Wó Bogu myslis a spiwas musys togodla teke w swójej maminej rěcy. Wót pietizma pšeznanjone zemjany, kaž Henrietta Catharina von Gersdorf (1648–1726) abo August Adolph von Below (1715–1786), a teke wucone, kaž kórjeński fara Jan Bogumił Fabricius (1681–1741) abo budyšyński diakon Jan Pjeh (1707–1741) su spěchowali religiozne spise, spiwarske abo založyli šule, kaž w Wulkem Wjelkowje (1746). Pó myslach Luthera jo se tam teke wucyła muzika – stakim se rozmějo, až stej přednej serbskej ceptarja, Michał Haupt a Handrij Gědan, teke serbske kjarliže wudawalej. Nejwažnejšy zastupnik serbskego pietizma jo Jan Kilian (1811–1884), kenž jo 50 kjarližow basnił a komponěrowal a wěcej ako 70 pšestajil.

Z młodšymi stawiznami njamógu něnto se zaběraš, ale jadnu wósobu njejsom hyšći pomjenil: Muzikaliski a towarišnostnje pšesegajucy jo był kantor, organist a komponist Jan Krygar (1598–1663), kenž jo w casu 30-lětneje wójny w cerkwi Swětogo Mikławša (St. Nikolai) w Barlinju ako *Director musices* žělał. Jogo spiwarske „Praxis pietatis melica“ (1647) su byli nejwažnejše spiwarske 17. stolěša a su basni Paula Gerhardta w celem swěše znate cynili. Krygar licy ako ten nejwažnejšy komponist ewangelskich kjarližow. Dla swójogo serbskego póchada, lěcrownož lěbda znaty, jo Krygar teke symbol serbskeje narodneje gjardosći. Jo wopšawdu wobziwowanja gódne, kaku drogu jo ten syn kjarcmarja z Brjazyny (žinsa Gubin) šel: Wót łatyńskeje šule w Gubinjce do Žarowa, Wrocławja, Olomouca, Regensburga, Bratislawy, Freiberga, Wittenberga a Barlinja. Ja wižim to statkowanje Krygarja we wšakich kompozicijach, kótarež su reformatoriske kjarliže

w celej Europje wobwliwowali a popularizěrowali. Jogo pšinosk za serbske wósady ale njejo wažnej ako statkowanje serbskich fararjow, kenž su kjarliže Krygarja na kóncu zasej do serbskeje rěcy pšestajili. Móžoš woblutowaš, gaž muse wobdarjone Serby kaž Krygar do dalokosći a njamógu wěcej doma statkowaš. Zajmnje za mnjo jo ale kosmopolitiske wuwise Dolnoserba, kenž jo zawěšće spiwy swójeje domownje we wuťšobje měł, ale kenž jo był na drugem boce wobwliwowany wót wšakich europskich směrow. Jogo muzikaliske rozměše w 17. stolěšu jo było ceło europske. W Barlinju jo slyšał europskich klasikarjow a rownikow: Josquin Deprez, Orlandi di Lasso, Claudio Monteverdi a drugich.

Praxis pietatis melica (1647). Nejwažnejše europske spiwarske 17. stolěša, wót Dolnoserba Jana Krygarja.

Som how jano žedne episody ze stawiznow serbskego kjarliža pokazał. Ale cu pódšmarnuś wuznam, kenž to spiwanje serbskich kjarližow jo měto za Serbow. Žedna kulturna praksa njejo taka wažna za zdžaržanje a woplěwanje serbskeje rěcy a sebjewědobnja, kaž to spiwanje. A w něgajšnych casach su te kjarliže sebje-rozmějucy k tomu słušali. W słowach reformaciskego spiwa njelažy jano duchowna kwalita, ale teke bogatosć serbskeje rěcy a se pokazuju zacuša zgromadnosći. Som spokojom, gaž to teke tak wóstanjo.

*Daj, Bog, mě taku gnadu wšednje,
ga wěšće bdu śi pšawje zespíwaś;
daś tek mój kjarliž klincy řednje,
až wón se tebje móžo spódobaś;
twój Duch mě pózwignjo tak wutšobu,
až z lubosći psalmy zejgraju.⁵*

¹Duchowne kjarliže, Budyšin: LND, 2007.

²Franc Šěn, Dietrich Scholze (wudawarja): Sorbisches Kulturlexikon, Budyšin: LND, 2014.

³Lubina Mahling: Sorbisches kirchliches Leben in Löbau. Von der Reformation bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts, Zgórjelc: Verlag Gunter Oettel, 2011.

⁴Juliana Kaulfürstowa: To a druge wót muziki w Slěpjańskich jsach, Serbska protyka, Budyšin: LND, 2015.

⁵„Jehowa, tebje cu ja spiwaś“. Kjarliž nr. 177, Duchowne kjarliže, Budyšin: LND, 2007.

Wuwiše serbskeje wósady wót reformacije až doněta

Madlena Norbergowa

Wěra a rěc stej pšez stolěša twóriłej zakładnej słuwa narodneje identity serbskego luda. A serbske fararje su tradicionelnje byli nosarje a wuwijarje dolnoserbskeje pisneje rěcy. Reformacija jo za to twóriła wuchóžišćo. Pó reformaciji su serbske fararje zachopili cerkwine teksty do serbskeje mamineje rěcy pšestajaš. Pšikłady za to su w lěše 1548 wudany *Nowy Testament* Mikławuša Jakubice, *Mały katechizm ze žělom serbskich kjarližow* Albina Mollerusa w lěše 1574 abo *Enchiridion Vandalicum* Handroša Tary z lěta 1610. Na uniwersitach we Frankfurće nad Odru, we Wittenbergu a Lipsku su serbske studenty se zmakali a wótměwali serbske rěčne seminary. Bóžko jo se toś to pozitiwne wuwiše bólostnje kónčyło pšez politiske pšikaze 1667/68, až njedej se serbska rěc wěcej pódpěrowaš w połnocnej Dolnej Łužycy. Pšez strategiski zajm Bramborskeje w sakschem rumje (kótaremuž wjelike žěle Dolneje Łužyce w tom casu pšisłušachu) jo pak Bramborska wutwóriła wokrejs Chóšebuz a amt Picnjo ako swójsku eksklawu. How ludność kšusa serbow a mějašo samo wěste pšawa. A toś ten areal su až do žinsajšnego naše serbske wjaski! How su serbske fararje, ceptarje a pšijašele Serbow swóju nowu domownju namakali a wokrejs Chóšebuz jo se wuwijał k duchnemu a narodnemu centrumoju Dolneje Łužyce. Ta wokoło Chóšebuza powědana narěc jo twóriła zakład za žinsajšnu dolnoserbsku pisnu rěc. Jan Bogumił Fabricius z Kórjenja jo nowo wudał *Nowy Testament* w lěše 1709 a 1796 běšo Jan Bogumił Fryco z Gołkojc hyšći pšestajił *Stary*

Testament do dolnoserbskeje rěcy a tak su Serby měli cełu Bibliju w maminej rěcy. A dokulaž běšo Fabricius chóšebuski promšt a šulski inspektor, jo se jomu ražiło, załožyš rěd wejsańskich šulow, ako su nosyli serbski charakter. Ako mašiznu za cytanje jo žišam wobraził wóny *Nowy Testament*.

Ako pak Dolna Łužyca pó Wienskem kongresu jo słušała k Pšuskej, njejo se teke we wokrejsu Chóšebuzu wěcej wósebne glědało na serbstwo. Nowa kultura jo dejala byš nimska a šulstwo ako teke cerkwja stej to pódpěralej. Dwójorěčne namše su se zawjadli a farske městna su se cesćej a cesćej wobsajžili z nimsкими fararjami, lěcrownož serbske luže su protestěrowali. W šuli jo se jano hyšći nabóžnina směła serbski wucyš. Serbske ceptarje, ako su wizełi, až cysto serbske žiši njesu nic rozměli wót mašizny, su w přednych lětnikach hyšći wšake serbski rozkładowali, pózdzej pak teke nic wěcej. Ta na chóšebuskem gymnaziumje 30

Farař Herbert Nowak (1916–2011)

lět pódawana serbska wucba, ako jo młogim burskim gólcam pó studiumje teologije pomogała serbske prjatkowanja žaržaš, jo se 1886 zakazała. Nowe, w lěše 1880 załožone towaristwo Mašica serbska jo wšak zgromažiło serbsku inteligencu a na zachopjeńku teke serbskich burow a wudawało mań serbskich knigłow a zachopiło teke serbsku Pratyju pisaš,

Nawopak, situacija jo se stawnje pógóršyła. Južo na zachopjeńku 20. stolěša jo w Dolnej Łužycy jano hyšći žěłała połojca górjeje naspomnjoneje licby serbskich fararjow, pótakem 9. Ten slědny jo pótom był farař Bogumił Šwjela w Dešnje, kótaremuž su nacional-socialisty 1941 zakazali prjatkowanje w serbskej rěcy. Wón jo za tym Łužycu wopušcił. W Serbs-

Serbska namša w Turjeju z fararjom Helmutom Hupacom pši gózbje pšepódaša Dolno-serbskich perikopow w lěše 2011

ale ako narodne gibanje jo weto měło wobgranicowane móžnosći. Mašicne fararje su w lěše 1868 hyšći raz zwónoželi wobžětanje Nowego Testamenta, ako jo se stał slědnej serbskej šišćanej Bibliji. Na kóńcu 19. stolěša jo w Dolnej Łužycy jano hyšći statkowało 18 serbskich fararjow, to wšak na centralnych serbskich městnach, ako na pšikład we Wjerbnje, Bórkowach, Kórjenju, Janšojcach, Dešnje, Brjazynje ako teke w Chóšebuzu a Picnju. Notne za wšykne serbske wósady by pak było 46. Toś ten njedostatk njejo se žednje wěcej zarownał.

kej cerkwi w Chóšebuzu su serbske namše južo jěsnjej pšestali.

Pó wójnje jo nimska cerkwina wušnosť rozsuziła, až njoco w dwójorěcnych jsach žělenje ludności do serbskich a nimskich luži a jo pódperała integraciju wjelikeje mani pšesedlarjow. To jo bóžko wjadło k mócnemu tšuseju serbskeje substance. Młody, derje serbski wumějucy, farař Herbert Nowak jo se wót cerkwe wupokazał z Łužyce. Móžomy groniš, až jo se w Dolnej Łužycy pó 1945 kněžył narodny wakuum: Serbske familije su nimski powědali, stare

Zmakanje cerkwineje žěłoweje Kupki serbska namša w Dešnje 2015

nałogi su se zgubili, žeńske su serbsku drastwu wótpołożyli a wopytanje, serbske žywjenje pšez Serbow samych wóžywiš, njejo se ražiło. Což dušepastyrstwo nastupa, njesu se w celem casu NDR, mimo punktuelných wuwzešow, wótměwali serbske namšy abo šíščali serbske cerkwine publikacije. Zepěra w toš tom šěžkem casu ako teke w lětach do toho, běchu za dolnoserbskich kšesćijanow Tešnarjowe *Prjatkarske knigły*, kenž su luže doma lazowali. Wóni běchu jich broń pšešiwu germanizaciji.

W samskem casu su se górnoserbske ewangelske kšesćijany zgromažili 1947 k přědnemu cerkwinemu dnju, serbske namše su se malsnje zasej organizěrowali, 1949 jo se zasajžil přědny serbski superintendent a wót oktobra 1950 jo mjasecnje wujšel ewangelski casopis *Pomhaj*

Bóh. Wšykno wěcy, na kótarež su dejali Dolne Serby hyšći až do lěta 1987 cakaš.

Južo do politiskego pšewrošenja jo se na skobodnu iniciatiwu někotarych wěrjacych w Dolnej Łužycy wołało ku serbskemu kšesćijańskemu wótpołodnju z fararjom Helmutom Hupacom, a lej, pšichwatało jo wokoło 70 luži. To běšo dopokaz za to, až póžedanje za Bóžym słowom w ludnosći njeběšo se hyšći zgubiło a jo dało startowy signal za kšesćijańske gibanje wu nas. 1988 jo Herbert Nowak žaržał přědnu namšu w dolnoserbskej rěcy nowšego casa. Skóro stej se załožylej pód nawjedowanim generalnego superintendenta Reinhardta Richtera „Kupka serbska namša“ a pózdžej „Spěchowanske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t.“ Serbske namše su se něnto wótměwali

Představenje spiwarskich za młodych luži na swěžeńskej namšy w awgusće 2016 w Janšojcach

pšawidłownje. Aby był notny material za wugótowanje namšow, jo se pisała *Liturgija* a su se wudali *Duchowne kjarliže* a *Dolnoserbske perikopy*. Nejnowše wudobyše jo *Tyca*, spiwnik za mložinu. Mjaztym smy w Dolnej Łužycy swěšili něži 230 serbskich namšow. Kšuty team je pšigótujo a nastala jo, by mógli groniš, dolnoserbska kšescijańska wósada. Farař Herbert Nowak, farař Helmut Hupac, prjatkař Juro Frahnow a kupka iniciatorow wokoło Christiny Kliemoweje su byli drogurubarje za nowe serbske kšescijańske žywjjenje, slědowali su farař Cyril Pjeh, fararja Dieter Schütt a Hans-Christian Schütt a we wěstem nastupanju teke farař Lischewsky. Žinsa jo farař Ingolf Kšenka z 25 % pši cerkwi pšistajony za serbske wósadne nawdawk. Dešańska fararka Katharina Köhlerowa tejerownosći to serbske we swójeje wósaže wjelgin pódperuju. We Slěpem statkujo wót lěta 2014 Jadwiga Malinkowa ako předna serbska fararka w historiji.

Synoda Ewangelskeje cerkwe Barlinja–Bramborskeje jo žěto Kupki serbska namša oficielnje pšipóznała. A wót lěta 2005 plaši wósebna Cerkwina kazń w Ewangelskej cerkwi

Barlinja–Bramborskeje–šlazyńskeje Górneje Łužyce (EKBO), ako pomina a garantěrujo pšawa ewangelskich kšescijanow na serbske namše a serbske ewangelske cerkwine žywjjenje. W tom zwisku jo se załožyla cerkwina Serbska pširada, kótaraž statkujo na dobro serbskeje wósady. Nowy pšedsedař Spěchowańskego towaristwa za serbsku rěc w cerkwi z. t. dr. Hartmut Leipner jo w lětach 1904–1913 wudanego *Wósadnika* zasej wóžywił a z tym twórił móst k našym tegdejšym serbskim bratšam a sotšam.

Móžomy tak žinsa powědaš wó aktiwum serbskem kšescijańskem žywjenu w Dolnej Łužycy ako pšipomoga, serbsku rěc a serbski lud zdžaržaš. Serbske kšescijany su za to žekowne a comy Boga našogo Kněza wušobnje pšosyš, aby to tak wóstało. Daš jo dalšne serbske cerkwine žěto žognowane a daš Bog ten Kněz dalej ščita a woplěwa swóju serbsku wósadu.

Cerkwina łuženo Spěchowańskego towaristwa za serbsku rěc w cerkwi

Bibliški krejz jo se zmkal předny raz
 Po motu „Rozejsoj, což lanojsoj?“ jo pišilo wokoło Janes luži na předsedze zmkalnice serbskego bibliškego krejza. Při kafcaju a maracaju su se wosporizali z předsedny křesćianami Mojzisa. Su cytili, teke we wiskotarskich přeměškach, su se wo tom wučiwalu a su měli bibliški kwiz. Zajimne nowosći su zgromili, až na piškliki to hebrejske slowo za Bog jo kólektywum. To groni, až jo slowo za wjele wěcos, wjele postaw. Dla tego naimisno to „ten Bog“ by, ako kupka Bogow.

Cil střiželneho bibliškego seminarja jo, až kšec se wosporiz a naseja serbska biblia, interpretowaj waje jeje wopisnje, diskutowaj a pšawidlowaj ludowu rěc biblije. Přidawce zmkalnice bytu 13. abo 20. jamnara. Blony Was zawisna informowawa, gal terminoj.

Přidawce terminoj za spěchowańske serbskeje rěcy w cerkwi soboty, 26. nowembra, zeger 14:00 w Měsaciskem muzeju w Chóšebcu. I. N.

BOŽE SŁOWO
Nimjerne žywjjenje
 Wjudoło se, až waje mjenja we tych njebych su napisane. Luk 10, 20
 Krokto po kóncu drugogo towaristwa młogo licitno jo pódli tych Nimcos, ak wěje na žywjjenje po smierki se wuwal pšic 50 procent marku. „Wono dajo to tudybyc a wajej nje“, groni jaden filozof. Ja se žiwim pšicy zawi njebych bižam, kenz mš twarje, až niamaju jednogo tšach pšic smierki. Nježi raz musy ga kůdzy wumrje, pšizo do kafca a jo wisk pšic. Toš tak nastajenje napisano smierki mam za woposne a mrozogledowce. Luce, ak pšewubja wo smierki, jadenin by nac ako wosoby; kenz su se wěste, až byki dšiko labow. Woni jadenin wědobjej; su intensiwnej a mērnjej žywe. „Njejo ga kenz...“

Z Wětošowa do słowskego a hungorskego kraja
Jan Bok jo k tomu pšinosowal, až reformacija jo se rozžyřila
 Njejo, gal jo se zachopił wěden 500. jubileja reformacije, jo góžba wopomenje na jaden pšeposarja protestantizma a pšinosowarja, towaristwa ryma lužyskego kraja, ako jo w caryj zemi pšedk. 395 lět woscy zamčerił.

Jan Bok - Bocanin
 ...1549 Witošowa
 ...1621 Uberský Břod.
 Bocanin jo měl gromce pšedawenje za swójeje demowacy, njejo to jony pšinos wobražil Serbski humanist, magister Jan Bok i Johannes Bock-Bocanin, kenz pišao se gjanje „Soraban“ - Lusnan - Wětošowicem, zamčujo se dšedkem hungorskem měšće Uberský Břod.
 Woin basni larynski, gimniski a hungorski a ha cnotcy ako „poeta laureatus caesarem“ (kromowany basnik). Serbski pšal njejo. Serbski biografiski słownik spominajo knižky z radneju libu tek nimskich basnow: *Bocanus redemptus - Olympus arcuarius*, *Kolibe 1611*, ako mjaju pšedkř. *Andelčigje selchne gjeografice Ludow. in Gefingens, mancherlei Not, Kreuz, Elend und Anleiten* mšidli na smjoni. Na spomnjenjej toli piš Wětošowskej cerkwi cymny tšach z tych langlow: *Erzies dich nicht, erfloemer Christ, wer weiß, was du zu Jahre bist. Ich heuer dein die Klage, zu freude ich den serben Mann, der heil'gen kunn all Tage Amen* (Johannes Bocanin: „Ein neu Lied“, Strophen 12)
 Toš jo se tam pišila 2001 piš góžba wogleda nigolnogo słowskego statneho předsedna Rudolfa Schutera. Bocanin, kenz jo w Kólicach był direktor kafe za larynska rěc, mšat, sudnik, šola a diplomat, se tam byki žinsa coci. Jaden droga jo piš njom pomjenowa, teke měšcanska biblioteka a žedne lute z mjenim Bocanin bydeł tam byki.

Dwojake godowne wjajele Na předsedni godownem swěćenju lěta 1569 narodi se w domje Wětošowskego kapca Bok woski. Nje zwosona bytu jeho žywjenska droga, a rowno spušćio góžak kóžkego a dalek uniwosownego labarja dła jěsto dom staršejcy, njejo larynska demowacy mšila zabył Jan Bok, larynsowarjow Bocanin, chwalił w jednej larynskej spisanjej basni lěta 1616 demowacy: *On ty rodnyj mój kraj, wě stromy Lužycarjam dregaj Njejo smierki zaschaj ja z ruz, gaj njeby š kóž wšobno spšidaričel... (serbski piš Mětkla w Chřestowanjil dolnoserbskego pšinosowarja)*

Dwa bysjenja Lutherwaw w pšepšaji Jan Bok nješoblo jadeniski humanist, ako jo wój nadawok wjet w tem, we...
 Wjudoło se, až waje mjenja we tych njebych su napisane. Luk 10, 20
 Krokto po kóncu drugogo towaristwa młogo licitno jo pódli tych Nimcos, ak wěje na žywjjenje po smierki se wuwal pšic 50 procent marku. „Wono dajo to tudybyc a wajej nje“, groni jaden filozof. Ja se žiwim pšicy zawi njebych bižam, kenz mš twarje, až niamaju jednogo tšach pšic smierki. Nježi raz musy ga kůdzy wumrje, pšizo do kafca a jo wisk pšic. Toš tak nastajenje napisano smierki mam za woposne a mrozogledowce. Luce, ak pšewubja wo smierki, jadenin by nac ako wosoby; kenz su se wěste, až byki dšiko labow. Woni jadenin wědobjej; su intensiwnej a mērnjej žywe. „Njejo ga kenz...“

W maju 1988 jo wujšo předne wudaš kšescijańskego łopjena „Pomogaj Bog“ w dolnoserbskej rěcy; wót lěta 1991 wuchada ako wósebny bok w Nowem Casniku.

Łužyske myto Albinusa Mollerusa

Hupisowanje pśi gózbje 500. wrośenice reformacije 2017

Albinus Mollerus z Tšupca jo był huznamny serbski astronom a teolog 16. stolěša. Ako łužyski uniwersalny hucony jo měł huske kontakty k sławnemu astronomoju Johannesoju Kepleroju a jo hudał w lěše 1574 ewangelske spiwarske a Lutherowy Mały katechizm w dolnoserbskej rěcy ako přédne serbske šišćane knigły w historiji. „*Hier stehe ich und kann nicht anders*“ jo zazdašim Mjertyn Luther pśéd sejmom Nimskego rajcha we Wormsu gronił. To jo wóna sada, kótaraž wopisujo Lutherowu lichotu kśesćijańskego ćłowjeka.

Co ta reformatoriska lichota wóznamjenijo za pśibytnosć? Łužyske myto Albinusa Mollerusa jo hupisane za zapódane žěła, kótarež se rozestajaju z teju tematiku a z jich pósěgom na Serbow abo Łužycu.

Pśinoski, kótarež njesměju byś dotychměst wózwawjone, mógu se ako esej, spiw, hulicowanje, baseń, žiwadłowa scena, prezentacija, krotki film abo ako wšakorake nowe medije zapódaš. Zwisk k dwójorěcnej Łužycy musy spóznajobny byś.

Slědujuce temy su móžne:

- Co žinsa wěrimy?
- Co groni za nas lichota?
- Kaki zwisk jo mjazy nazgónjenim, wěru a wědu?
- Kótaru reformaciju abo pśetwórnjenje Łužyca žinsa trjeba?

Łužyske **myto** Albinusa Mollerusa mytujo nejlěpšy zapódany pśinosk w serbskej rěcy z wopismom a 250 € a nejlěpšy pśinosk w nimskej rěcy (abo w češćinje, pólsćinje) z wopismom a 200 € pjenjezneje premije. Kóńc zapóšlanja na adresu towaristwa (Droga Gertraudty 1, D-03046 Chóšebuz abo na ewangelske.serby@gmail.com) jo 1. maja 2017. Pśinoski maju se zapódaš mimo mjenja. Mě, adresa, starstwo a titel pśinoska deje se pśipołožys w separatnem pismje. Pšawniska droga jo huzamknjona. Jury pód patronatstwom hušego promšta Martina Herchego hubjerjo nejlěpše žěła. Wóni se na „Serbskem cerkwinem dnju“ 2. julija 2017 w Tšupcu pśestajiju a huznamjeniju. Nejlěpše pśinoski pórucyjomy w se góžecej formje serbskim medijam k wózwawjenju.

Spěchowańske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t.

Hopšimješe a awtory

- 1 Nowy Testament Mikławuša Jakubice
- 2 Pšedślowo – Re-formacija
dr. Christiana Piniekowa (wjednica ABC, Chóšebuz)
- 3 „Pšeto pódlu Boga njejo žedno naglědanje teje paršony.“
Werner Měškank (kurator Serbskego muzeja, Chóšebuz)
- 9 Albinus Mollerus z Tšupca
dr. Doris Teichmannowa (stawiznarka, Barliń)
- 15 Pietizm w Dolnej Łužycy
dr. Lubina Malinkowa (stawiznarka, Budyšin)
- 20 Pór słowkow wó rěcy w dolnoserbskich pšěložkach Biblije
dr. Fabian Kaulfürst (sobužěłašeř Serbskego instituta, Chóšebuz)
- 26 ... A wjasołe wam spiwaš cu!
Gregor Kliem (student muzikologije, Lipsk)
- 31 Wuwiše serbskeje wósady wót reformacije až doněnta
dr. Madlena Norbergowa (sobužěłašeřka centruma WITAJ, Chóšebuz)
- 35 Hupisowanje Łužyskego myta Albinusa Mollerusa

Dalšny „Nowy wósadnik“ hujžo k nowemu lětoju 2017.

Impresum

Nowy wósadnik: Serbske cerkwine powěšći za Łužyske wósady. Wendisches Kirchenblatt numer 3, oktober 2016. ISSN: 2367-1971.

hudawař: Spěchowanske towaristwo za serbsku rěc w cerkwi z. t. www.serby-ekbo.de

techniske spšigótowanje: Serbske nakładnistwo w Chóšebuzu/Wendischer Verlag Cottbus

zagronity redaktor: dr. Hartmut S. Leipner, Pší Góramšicy 29, D-03042 Chóšebuz
hartmut.leipner@gmail.com

„Nowy wósadnik“ huchada dwójcy hob lěto.

Pšawopis Nowego wósadnika se husměřijo głownje za h-pisanim.

bildki: Hartmut S. Leipner, Werner Měškank, priwatny archiw Madleny Norbergoweje, Serbski kulturny archiw, Unitätsarchiv Herrnhut.

All rights reserved © WV Cottbus/Chóšebuz 2016.